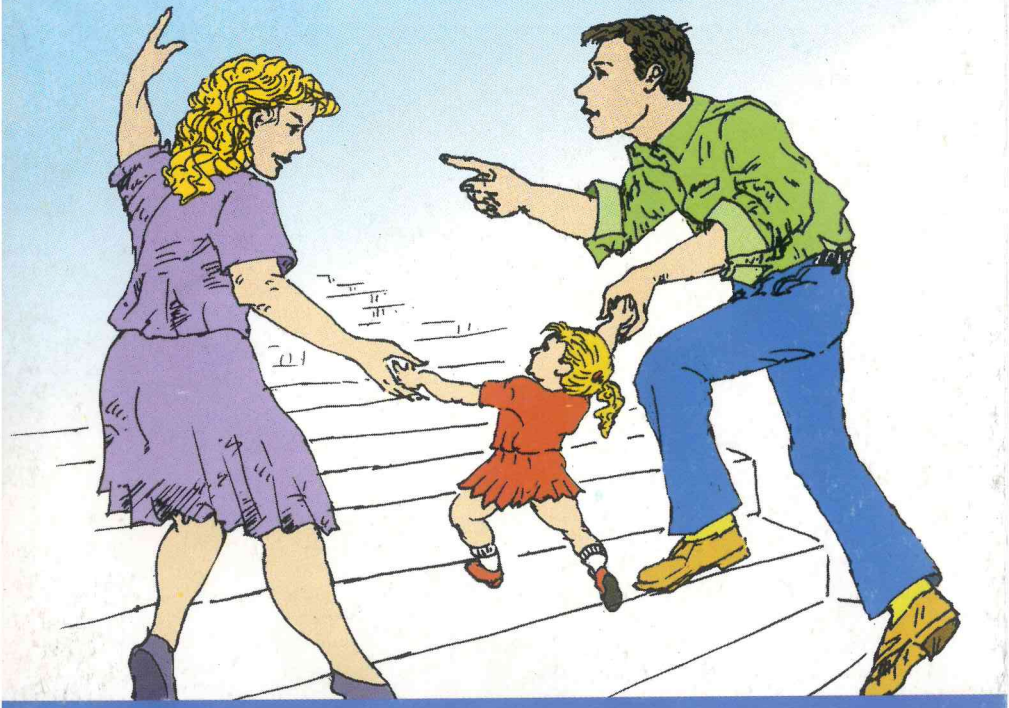
T.C. Millî Eğitim Bakanlığı
Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü

OTİSTİK ÇOCUKLARIN EĞİTİMİNDE AİLE EL KİTABI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ	V
SUNUŞ	VII
BAŞLARKEN	IX
SEVGİLİ ANNE VE BABALAR	XIII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
OTİZM VE OTİZMİN ÖZELLİKLERİ	4
II. BÖLÜM	
AİLENİN OTİSTİK ÇOCUĞUNA KAZANDIRMASI GEREKEN TEMEL BECERİLER	20
ÖĞRENMEYE HAZIRLIK BECERİLERİ	44
İLETİŞİM BECERİLERİ	52
ÖZ BAKIM BECERİLERİ	60
III. BÖLÜM	
OTİSTİK ÇOCUK VE OYUN	86
IV. BÖLÜM	
OTİSTİK ÇOCUKLARDA GÖRÜLEN DAVRANIŞ PROBLEMLERİ	97
V. BÖLÜM	
OTİSTİK ÇOCUĞUN SOSYAL GELİŞİMİNİN DESTEKLENMESİ	107
VI. BÖLÜM	
OTİSTİK ÇOCUKLARIN EĞİTİMLERİ	116
KAYNAŞTIRMA PROGRAMI	119
KAYNAKÇA	137

İÇİNDEKİLER

Bakanlığımız özel eğitim gerektiren bireye sahip bütün aileler gibi, otistik bozukluğa sahip çocuğu olan ailelere de bilgi ve destek sağlamakta, karşılaştıkları güçlükler konusunda aile eğitimine yönelik hizmetleri yaygınlaştırmaktadır.

"Otistik Çocukların Eğitiminde Aile El Kitabı", ailelerimizin gereksinimleri doğrultusunda onların duyarlılıklarını arttırmayı ve daha da bilinçlenmelerini sağlamayı hedefleyerek hazırlanmıştır.

Bu kitap, ailelere çocuklarının eğitiminde gerekli desteği ve yönlendirmeyi sağlayacak bir kılavuz olarak çıkarılmıştır.

Kitabın hazırlanmasında emeği geçen herkese teşekkür eder, çocuklarımıza ve ailelerine aydınlık, mutlu ve umut dolu yarınlar dilerim.

Metin BOSTANCIOĞLU
Millî Eğitim Bakanı

ÖN SÖZ

Özel eğitim gereksinimi olan çocuklarımızın toplumla ve yaşamla ilişkilerinde çıkış noktası oluşturabilecek aile eğitimi, bu yavrularımızın eğitiminde vazgeçilemez bir unsurdur.

Özel ilgi ve eğitim gereksinimi olan çocuklarımızın ailelerini, yaşanılan stresin ve emeğin yoğunluğu içinde özel ilgi ve özel eğitim gereksinimi olan aileler olarak görmekte ve değerlendirmekteyiz. Bu çerçevede özel eğitimde aile eğitimi ve rehberliği, yasal hükümlerle belirlenmiş ve bir zorunluluk olarak ele alınmıştır.

Özel eğitime gereksinim duyan bireylerin eğitiminin sürekli olması zorunluluğu dikkate alındığında, ailelere eğitim ve destek hizmetleri sağlamak, ev ortamında da bu eğitimi devam ettirmek, engelli bireylerin ilerlemesi, gelişimi ve bireysel gereksinimlerinin karşılanması bakımından büyük yararlar sağlayacaktır.

Engelli bireylerin eğitiminin temelini, erken tanı ve erken eğitim oluşturmaktadır. Engelli bireyin eğitimine ne kadar erken başlanırsa, hedeflenen gelişmelere ulaşılması da o derece mümkün olabilecektir.

BAŞLARKEN

Çocuk yetiştirmek, insan hayatındaki en önemli görevlerden biri olmasına rağmen, anne-babalar ne yazık ki genellikle yeterince hazır olmadan bu görevi üstlenirler. Pek çoğumuz çocuk yetiştirmeyi çocuklarımızı büyüttüğümüz süreç içerisinde edindiğimiz tecrübelerle öğrenir, bir anlamda onlarla birlikte büyürüz. Ancak, unutulmaması gereken nokta; çocuklar üzerinde yazıp, yazıp karalayıp, tekrar yeni şeyler yazabileceğimiz bir karalama defteri değildir...

Bu önemli nazik noktadan hareketle, eğitimde kaliteyi yakalama ve yükseltme çabalarında **aile eğitimi ve rehberliği** hizmetleri, tüm eğitim sistemi içerisinde giderek artan bir yer tutmaktadır.

Özel eğitim gerektiren bireylerin; akranları gibi mutlu olmaları, toplum tarafından kabul görmeleri, eğitim-öğretim hakkından yararlanmaları ve gelecekte kendi ihtiyaçlarını karşılayan bireyler olarak yetişebilmeleri en temel haklarıdır.

Son yıllarda ailelerin ve eğitimcilerin gündemindeki en önemli konulardan biri de **"Yaygın Gelişimsel Bozuk-**

luk" gösteren bireylerdir. Bu grup içerisinde otistik bozukluğa sahip bireylerin tanılanması ve eğitimi oldukça önem kazanmıştır. Otistik bozukluğa sahip çocuğu olan ailelerin karşılaştığı en önemli problemlerden birisi, bu çocukların belirli yaşa kadar normal gelişim özellikleri göstermeleri ve kesin teşhis (tanı) konulmasının güçlüğü nedeniyle de eğitimlerine geç başlanılmasıdır.

Otistik bozukluk gösteren bireylerin bireysel farklılıkları ve otistik özellikleri, mevcut eğitim-öğretim ortamlarından yararlanmalarına engel teşkil etmektedir. Ancak, ülke genelinde otistik bozukluğa sahip bireylerin, özelliklerine uygun ortamlarda ve geliştirilen programlarla eğitim-öğretimlerini sürdürebilmeleri için gerekli çalışmalar yapılmaktadır.

Otistik çocukların belirli bir yaşa kadar normal bir gelişim göstermesi, ayırıcı teşhis(tanı) ve erken eğitim için dezavantaj oluşturmaktadır. Bu sebeple, öncelikle ailelerin otistik çocuklarını ayırıcı ve erken teşhislerine (tanılanmalarına) taban oluşturabilecek bir bilgi kaynağına ulaşmaları ve bir eğitim kurumuna kavuşmaları gerekli görülmektedir.

Genel Müdürlüğümüzce, otistik çocukların eğitimin-

de bir model oluşturma ve erken çocukluk dönemi eğitimi programlarının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla "Otistik Çocuklar Eğitim Projesi" hazırlanmış olup, bu doğrultuda "Otistik Çocuklar Eğitim Programı ve Otistik Çocuklar Eğitim Projesi Uygulama Yönergesi" 17.12.1999 tarihinde ve 4041 sayılı makam onayı ile yürürlüğe konulmuştur.

Bu proje, ilk olarak İstanbul-Kadıköy Hayriye Kemal Kusun Eğitim-Uygulama Okulu'nda uygulanmıştır. Daha sonra İstanbul-Kadıköy "Hamit İbrahimiye Otistik Çocuklar Eğitim Merkezi" açılarak Hayri Kemal Kusun Eğitim-Uygulama Okulu öğrencileri bu Merkeze nakledilmişlerdir. Proje kapsamında Ankara'da Çankaya Kütükçü Alibey İlköğretim Okulu bünyesinde "Bağımlı Otistik Çocuklar Eğitim Merkezi" açılmış olup birçok ilde de açılma çalışmaları devam etmektedir. Bakanlığımızca, bu merkezlerde görevlerindirilmek üzere projenin önemli bir bileşeni olan eğitimcilerin eğitimi üniversitelerle de iş birliği yapılarak kademeli ve sistematik bir şekilde yapılmaktadır. Bu suretle öğretmenler otistik çocukların eğitimi alanında donanımlı hale getirilmektedirler.

Otistik çocuğa sahip ailelerin bilinçlendirilmelerine,

çocuklarını anlamalarına ve eğitimlerine katkıda bulunmalarına ve bu konuda ileride yapılabilecek çalışmalara bir basamak oluşturmak gayesiyle "Otistik Çocukların Eğitiminde Aile El Kitabı" hazırlanmıştır.

Üniversitelerden alınan görüşler, geniş literatür taraması ve deneyimli eğitimcilerin katkılarıyla hazırlanan bu kitapta emeği geçen komisyon üyelerine, kitaba yapmış olduğu çizimleriyle katkıda bulunan Yrd.Doç.Dr. Mahmut ÖZTÜRK'e, kitabın resimlerinin renklendirilmesine katkıda bulunan Eğitim Teknolojileri Genel Müdür Yardımcısı Orhan EKİNCİ ile Daire Başkanı Aysel ÖZFIRAT'a ve özellikle üniversitelerimizin değerli öğretim üyelerinden Prof.Dr. Nilüfer DARICA'ya, Prof.Dr. Şahnur ŞENER'e, Doç. Dr. Elvan KARACAN'a ve Yrd. Doç. Dr. Sibel KAZAK BERUMENT'e teşekkür eder, ailelerimiz için faydalı olmasını dilerim.

A. Haydar SILDIROĞLU
M.E.B. Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri
Genel Müdür Vekili

SEVGİLİ ANNE ve BABALAR,

Otistik çocukların genel özelliklerine bakıldığında karma bir grup oluşturdukları görülmektedir. Hiç bir otistik çocuk, otistik özellikleri yönünden birbirinin aynısı değildir. Ancak benzer belirgin temel özellikleri olduğu söylenebilir. Bunlar iletişim problemleri (dili anlamada ve kullanmada güçlük), yineleyici vücut hareketleri ve nesneleri, oyuncakları alışılmadık biçimde kullanmadır.

Otistik çocukların tedavisinde en etkili yöntem eğitimdir. Bu nedenle temel amacınız, eğitim yöntemlerini kullanarak otistik çocuğunuzu sahip olduğu gelişim düzeyinden daha ileriye götürmek olmalıdır. Ayrıca otistik çocuğun bulunduğu noktadan normal kaynaştırma eğitimi alabileceği düzeye gelmesi tüm ebeveynlerin ve eğitimcilerin beklentisidir.

Otistik çocuğunuzun kendi içindeki gelişimini mutlaka gözlemleyiniz. Hiç bir otistik çocuk eğitim aldığı sürece aynı seviyede kalmaz, gelişme kaydeder. Hiç bir beceriye sahip olmayan ya da yapamayan çocuk yoktur. Her çocuğun kendine göre yapabilecekleri vardır. Anne ve baba olarak bunları bulmanız ve eğitimle otistik çocuğunuzun gelişimine katkı sağlamanız konusunda sizlerin ve eğitimcilerin büyük desteği gerekmektedir. Bu amaçla yola çıkarak hazırlanmış olan el kitabının sizlere yardımcı olması dileğiyle, başarılar diliyoruz.

GİRİŞ

Otistik çocukların bulundukları ortamdan uzaktaymış gibi görünmeleri ve onlara sevgiyle yaklaşan aile bireylerine de çok az duygusal tepki vermelerinden dolayı, bu çocuklarla yakın iletişimde bulunan kişilerin hissettikleri genellikle hayal kırıklığı ve duygusal yaralanma olmaktadır. Fakat otizm delinemez bir duvar değildir. Aile bireylerinin, çocuklarının bu durumundan dolayı umutsuzluğa kapılmadan ve sabırla çocuklarının eğitimlerine etkin biçimde katılarak destek olmaları gerekmektedir.

Otizmin tedavisi konusunda yapılan birçok çalışma sonucuna göre, en iyi tedavinin eğitim olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle otistik çocukların eğitimine olabildiğince erken yaşta başlamak çok önemlidir. Öğrenmenin gerçekleştiği en önemli yerin ev ortamı olması nedeniyle ailelere bu konuda büyük görevler düşmektedir. Otistik çocukların eğitiminde birincil amacımız, bu çocukların normal eğitim-öğretim kurumlarına devam edebilecek düzeye gelebilmeleridir. Otistik çocuğun performansı bu duruma uygun olmadığı takdirde ise ikincil amacımız, otistik çocuğa günlük yaşamda kullanabileceği ve bağımsızlığını arttırıcı temel becerileri kazandırmaktır.

Otistik çocuk hangi yaş grubunda olursa olsun, ev ortamının, tüm gelişim alanlarında ilerlemesine yardım edecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Dil becerisi, sosyal ortamlarda kullanılmak üzere işlevsel hâle getirilmeli; motor becerileri, içinde bulunduğu çevreyi ustalıkla kullanma becerisini ilerletme yönünde geliştirilmeli; bilişsel becerileri ise problem çözme ve aktif öğrenmesini geliştirmeye yönelik olmalıdır.

Bu kitapta otistik çocuğa sahip olan ailelere davranışsal yaklaşım tekniklerini kullanarak belli beceri alanlarında çocuklarıyla yapabilecekleri etkinliklere yer verilmiştir. Kitapta yer alan etkinlikler kolaydan zora doğru sıralanarak hazırlanmıştır. Kitabın yarısına geldiğinizde, uyguladığınız etkinlikler sayesinde çocuğunuza gerekli temel becerileri kazandırmış olarak kendinize güveniniz artacak ve çocuğunuzla kurduğunuz ilişkinizi de olumlu yönde yapılandırabileceksiniz. Fakat başlangıçta hem kendinize hem de çocuğunuza karşı sabırlı olmalısınız. Kitapta yer alan etkinliklerin programlanması belirli bir sıralama göz önünde bulundurularak yapıldığından etkinliğe çocuğunuzun performasına uygun olan aşamadan başlamanız daha yararlı olacaktır.

Kitapta konular sıralanırken öncelikle öğrenmeye hazırlık, iletişim ve öz bakım becerilerinin eğitimi konularına yer verilmiştir. Daha sonraki kısımlarda ise; otistik çocuklarda görülen davranış problemleri ve bu problemlerle başa çıkma yolları, otistik çocuk ve oyun gibi günlük yaşam içerisinde karşılaşılabilecek konulara yer verilmiştir. Son kısımda ise; otistik çocukların eğitimine yönelik hazırlanan proje ve yönerge doğrultusunda, otistik çocukların kaynaştırma eğitiminde ailenin görevleri ve çocuğunu bu eğitim süresince nasıl desteklemesi gerektiğine dair öneriler yer almaktadır.

I. BÖLÜM

OTİZM ve OTİZMİN ÖZELLİKLERİ

Otizm Nedir?

Günümüzde bir çok tanı sistemi, otizm tanısını koymaya yönelik olarak kullanılmaktadır. Amerikan Psikiyatri Birliğinin 1994 yılında öne sürdüğü DSM IV tanı ölçütlerine göre otizm, "Yaygın Gelişimsel Bozukluklar" başlığı altında yer almaktadır. Otizm, özellikle sosyal etkileşim ve iletişim alanlarında yaşam boyu süren güçlükleri tanımlar. Buna bağlı olarak otizm; bireylerde toplumsal etkileşim ve iletişimin önemli derecede bozuk ve anormal gelişimi, ilgi ve etkinliklerin belirgin sınırlılığı gibi özelliklerle kendini gösteren yaygın gelişimsel bozukluktur.

Otizmin Özellikleri Nelerdir?

Otizmin özelliklerine bakıldığında genel olarak üç grupta belirgin eksikliklerin ve bozulmaların olduğu görülmektedir. Bunlar; sosyal etkileşim, iletişim ile sınırlı ve yineleyici davranış ve ilgi alanlarıdır.

1. Sosyal Etkileşim

Otistik bireylerin sosyal ilişkiler sırasında yaşadıkları güçlükler ve sapmalar, otizmin en belirgin özelliğidir.

Otistik bireylerde;

- Belirgin ve sürekli olarak karşılıklı sosyal etkileşimde bozulma,
- Sosyal etkileşimi sağlamak için yapılan el-kol hareketleri, alınan vücut durumu, tavırlar, yüz ifadesi ve göz göze gelme gibi bir çok sözel olmayan davranışta belirgin bozulma,
- Yaşıtlarıyla gelişim düzeyine uygun ilişkiler kuramama ve geliştirememe,
- Sevinçlerini, ilgilerini ya da başarılarını diğer insanlarla paylaşmama,
- Karşılıklı sosyal ya da duygusal ilişki kurmada zorlanma,
- Tek başına oldukları etkinlikleri tercih etme ve basit sosyal oyunlara etkin biçimde katılamama,
- Çoğu zaman etrafında yer alan kişilerin (kardeşleri de dahil olmak üzere) farkında olmama ve ilgilenmeme,
- Başkalarının gereksinimlerinin ve sıkıntılarının farkında olmada ve anlamada zorlanma ya da tepkisiz kalma gibi özellikler görülmektedir.

Otistik bireyler, çevresinde bulunan nesneleri işaret etmemekte bunun yerine çevresinde bulunan insanları amaçlarına ulaşmada "araç" olarak kullanmaktadırlar

2. İletişim

Otistik bireylerin iletişimlerindeki bozulma belirgin ve kalıcıdır. Bu bozulma sözel ve sözel olmayan iletişim becerilerini etkilemektedir.

Otistik bireylerde;

- Dil gelişiminde gecikme veya hiç gelişmeme

- Dili kavramaya dayalı basit şaka, soru ve emirleri anlayamama,

- Konuşma becerisine sahip bireylerde, başkalarıyla sözel iletişimi başlatma ya da sürdürme becerisinde belirgin bozukluk,

- Şahıs zamirlerini karıştırma ("ben" yerine "sen" ya da kendinden "o" diye bahsetme gibi),

- Basmakalıp ve yineleyici tarzda konuşma veya kullanılan cümlelerde uygun olmayan kelime kullanımı şeklinde konuşma bozuklukları,

- Konuşmanın hızı, tonlaması, sıklığı, ritmi ve vurgusundaki bozukluklar,

- Gelişim düzeyine uygun çeşitli imgesel ya da toplumsal taklitlere dayalı oyunları kendi başına oynamada güçlük

gibi özellikler görülmektedir.

3. Sınırlı ve Yineleyici Davranış ve İlgiler

Otistik bireyler, genellikle nesneleri amacına uygun olmayan tarzda kullanırlar. Bununla birlikte nesnelerin duyusal özellikleriyle aşırı ilgilenebilirler (koklama ve ağ-

za alma gibi). Ayrıca otistik bireylerde sınırlı, basmakalıp ve yineleyici davranış, ilgi ve etkinlikler sıklıkla görülmektedir.

Otistik bireylerde;

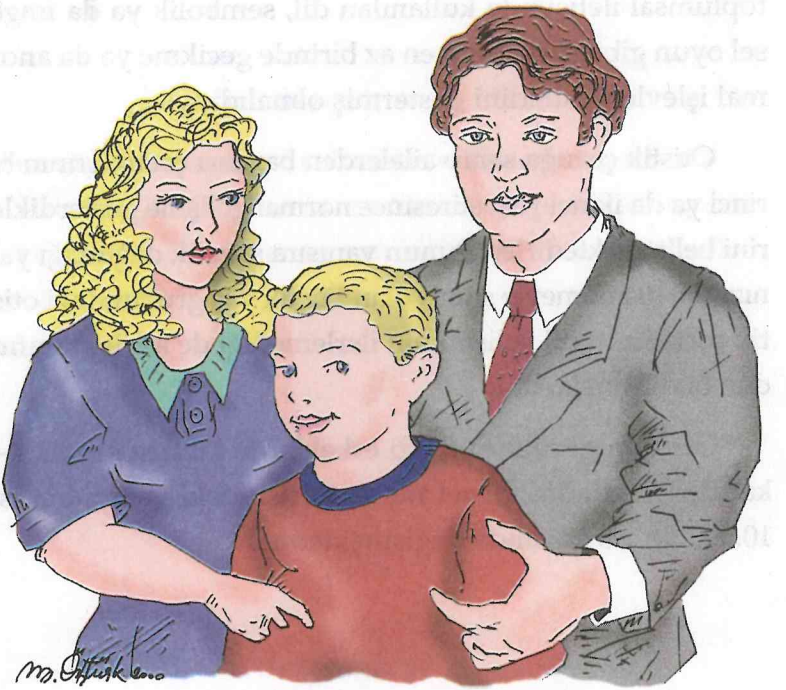
- Belirli nesneleri tekrarlı biçimde aynı şekilde kullanma,
- Aynılığın korunması için aşırı ısrar etme,
- Değişikliklere karşı direnç gösterme,
- Çoğu zaman tek ve sınırlı bir ilgiye sahip olma,
- Tüm bedeni ile sallanma, sallama ya da vücudun belirli bölümünü kapsayan el çırpma veya parmak şıklatma gibi basmakalıp yineleyici hareketler gösterme,
- Olağan dışı beden duruşu (parmak ucunda yürüme, tuhaf el hareketleri ve duruş) gösterme,
- Belirli eşyaların parçalarıyla (düğmeler ya da bedeninin bir bölümü) ısrarlı biçimde uğraşma,
- Mekanik hareketlere (oyuncakların dönen parçaları, açılır kapanır kapılar, elektrikli vantilatör gibi hızlı dönen nesneler) ve belirli nesnelere (bir parça sicim ya da lâstik bant) aşırı bağlanma gibi özellikler görülmektedir.

Otizmin yukarıda belirtilen belirgin özelliklerinin yanısıra, bozukluk üç yaşından önce toplumsal etkileşim, toplumsal iletişimde kullanılan dil, sembolik ya da imgesel oyun gibi alanlardan en az birinde gecikme ya da anormal işlevlerle kendini göstermiş olmalıdır.

Otistik çocuğa sahip ailelerden bazıları çocuklarının birinci ya da ikinci yaşı süresince normal gelişme gösterdiklerini belirtmektedirler. Bunun yanısıra sözcük dağarcığı yalnızca 5-10 kelimeyle sınırlı olan küçük yaş grubundaki otistik çocukların dil gelişiminin ilerlemediği de aileler tarafından bildirilmektedir.

Otizmin görülme sıklığı erkeklerde kızlara oranla 4-5 kat daha fazladır. Genel nüfus içerisindeki yaygınlığı ise 10.000'de 2-5 arasında değişmektedir.

Otistik Çocuğun Eğitiminde Ailenin Katılımı Neden Gereklidir?

Aileler çocuklarının gelişiminde büyük rol oynarlar. Bütün çocuklar özellikle yaşamlarının ilk yıllarında ebeveynleri tarafından bakılıp büyütürlürler. Bu nedenle aile çocuğun gelişimi yönünden oldukça önemlidir, özellikle otistik çocuklar için bu daha da önem kazanır.

Otistik çocuğun kendini en rahat hissettiği ortam evidir ve onu en iyi tanıyan kişiler ise ailesindeki bireylerdir. Otistik çocuğun davranışları düzeltilecek, değiştirilecek ve geliştirilecek ise; bu iş davranışın ortaya çıktığı ev ortamında ve onu en iyi tanıyan kişilerin desteğiyle yapılmalıdır. Bu nedenle aile bireylerine bu davranışları düzeltmede, değiştirmede ve geliştirmede büyük görevler düşmektedir.

Genel olarak ailelerin, otistik çocuklarının özelliklerini çok iyi tanıyamamalarından dolayı beklenti düzeyleri çok yüksek ya da yapabileceklerinin çok altında olabilmektedir. İletişim düzeyi iki-üç kelime ile sınırlı olan otistik bir çocuktan okuyup yazmasını istemek ne kadar gerçekçi olacaktır? O hâlde otistik çocuklarınızdan beklentilerinize ulaşabilmeniz için yapmanız gerekenleri, öncelikle öğrenmeye hazırlık, iletişim ve öz bakım becerileri olacak şekilde kolaydan zora doğru sıralamanız ve çocuğunuzun sahip olduğu düzeye göre size olan bağımlılığını en aza indirgeyecek şekilde plânlamanız gerekir. Çocuğunuzda var olan ya da kazanmış olduğu becerilerden yola çıkarak yeni beceriler kazanabilmesine fırsat ve destek vermeniz kendiniz ve çocuğunuzun geleceği için yapabileceğiniz en kalıcı yatırımı

oluşturacaktır. Beklentilerinizin yalnızca bir kurum tarafından karşılanmasını istemeniz ve beklemeniz, siz aile bireylerinin belirttiğimiz çok önemli görevlerinizi göz ardı etmeniz demektir. Oysa, otistik çocuğunuzun merkez alındığı ve sizinle, eğitimcilerin iş birliği içerisinde herkesin üzerine düşen görevi yapmasına yönelik bir program oluşturulduğunda denge kurulacak ve sonuç olumlu gelişme yönünde olacaktır.

Anne ve baba olarak sizlerin çocuğunuzun durumunu kabullenme ve çocuğunuz için gerekli eğitim şekline karar vermenizden sonraki adım, çocuğunuzu eğitime hazırlamak olmalıdır. Çocuğunuzun eğitime hazır olması, hem eğitimcilere hem de çocuğunuzun eğitimden yeterince yararlanabilmesine kolaylık sağlayacaktır. Çocuğunuzun, eğitime başlamadan önce bulunduğu çevreyi ve etrafındaki kişileri tanıması gerekmektedir. Bazı çocuklar için evden uzaklaşma son derece kaygı verici olabilmektedir. Bu kaygının azaltılması için önceleri kısa sürelerle eğitim alacağı ortamda tutulması ve bu sürenin zaman içinde arttırılması gerekmektedir.

Otistik çocuğunuzun kendini rahat hissetiği ev ortamı aynı zamanda eğitim ortamı olma özelliğini de taşımalı-

dır. Ev ortamındaki etkinlikler hem çocuğunuz hem de siz aile bireyleri için zevk verici olmalıdır. Çocuğunuzla birlikte yapmayı plânladığınız etkinlikler, çocuğunuzun ihtiyaçlarına, nelerden hoşlandığına ve hangi etkinliklere katılabileceğine bağlı olarak varsa çocuğunuzun eğitimcisiyle, böyle bir kişi olmadığında ise kitapta yer alan bilgilere dayanarak sizin tarafınızdan karar verilmelidir. Evde yapılabilecek her etkinlik çocuğunuzun çevresiyle ilgili daha fazla bilgi edinebilmesini sağlayacak nitelikte olmalıdır. Örneğin, lâmbaların düğmesine basarken, masayı hazırlarken ya da yatağını düzeltirken yapılan işi çocuğunuzun düzeyine uygun ve anlayabileceği şekilde açıklamak etkili olacaktır. Başlangıçta çocuğunuzun ona verilen sorumluluğu tam anlamıyla yerine getirmesini beklememelisiniz. Sabırla ve destekle çocuğunuzun başarılı olabilmesine yardımcı olabileceğinizi unutmamalısınız.

Otistik çocuğunuzun dahi iyi ve kolay öğrenmesi için pahalı oyuncak ve malzemelerin kullanılması gerekli değildir. Evinizdeki birçok malzeme de aynı zamanda iyi birer öğretim malzemesi olarak kullanılabilir. Örneğin;

Bardak: Ne işe yaradığının yanı sıra; şeffaf, ince, sert ve cam gibi bazı kavramların öğretiminde kullanabilirsiniz.

Minder: Dikdörtgen ya da kare, renk, yumuşak, sert gibi bazı kavramların öğretiminde kullanabilirsiniz.

Portakal: Meyve oluşu ve yenme özelliğinin yanı sıra; renk, büyük, küçük, pürüzlü-kaygan gibi bazı kavramların öğretiminde kullanabilirsiniz.

Evde birlikte yaptığınız etkinlikler sayesinde çocuğunuz zamanla tek başına hareket edebilir hâle gelebilecek, istek ve gereksinimlerini kendisi karşılayabilecektir. Böylece çocuğunuzun size olan bağımlılığı azaldıkça, kendisine olan güveni artacak ve sizinle birlikte yaşayabilme becerisini kazandığını daha çok çevresini algılamaya ve hissetmeye başlayacaktır. Çocuğunuzun başarılarının övülmesi bir sonraki adımın daha istekle yapılmasını sağlayacaktır. Ancak övgülerinizi gerçek durumlar için kullanılmanız çok önemlidir. Bu durum çocuğunuzun kendisinden beklenilenleri doğru olarak yaptığını anlayabilmesine de yardımcı olacaktır.

Otistik Çocuk ve Kardeş İlişkileri

Çocukların en yoğun ilişki kurabileceği (kurmasını beklediğimiz) kişiler anne, baba ve kardeşleridir. Anne ve babalar bu konuda çocuklarının kardeşlerinden daha etki-

li rol oynamaktadır. Ancak kardeşler de birbirlerinin duygusal, zihinsel, dil ve sosyal gelişimlerinde önemli rol oynarlar. Kardeşler birbirleriyle sürekli etkileşim içindedirler. Bu etkileşim sonucunda oyun arkadaşlığının yanı sıra, sırlarını paylaşmayı, yardımlaşmayı, iş birliği yapmayı ve problemlerini çözmeyi öğrenirler.

Kardeşler arası etkileşim, her iki kardeş için de anlamlı ve doyurucu olmalıdır. Ancak kardeşlerden birinin otistik olmasıyla bu etkileşim daha az doyurucu hatta çatışmalı olabilmektedir. Anne-baba olarak kardeşler arası etkileşimi yapılandırmada ve otistik olmayan kardeşi otistik kardeşiyle ilişki kurması için teşvik etmede desteğiniz gerekmektedir. Birlikte iyi vakit geçirmelerine yönelik olarak, hafta sonlarını otistik olmayan kardeşinin de ilgi duyduğu konulardaki etkinliklerle ve onları sıkmayacak zaman süresini plânlamalısınız.

Anne ve baba olarak zamanınızı, enerjinizi ve maddî gücünüzü büyük ölçüde otistik çocuğunuza ayırmanız, otistik olmayan çocuğunuzla yeterince ilgilenmenizi ve desteklemenizi engelleyebilmektedir. Bu durum otistik olmayan kardeşlerin gücenmelerine, otistik kardeşe karşı öfke ve kıskançlık duymalarına hatta zaman zaman sizin il-

gi ve dikkatinizi çekmek için davranış problemleri göstermelerine, okulda başarısız olmalarına ve kimi zaman da otistik kardeşlerinin davranış özelliklerini taklit etmelerine yol açabilmektedir. Bu nedenle otistik olmayan çocuğunuza, otistik kardeşinin daha fazla ilgi ve zamana ihtiyacı olduğunu hissettirmelisiniz. Hatta otistik çocuğunuzun sosyal gelişimini desteklemesi konusunda ona ihtiyacınız olduğunu belirtmelisiniz. Ancak ona büyük sorumluluklar yükleyerek tek başına bırakmamalı, kardeşiyle ilgilenmediği durumlarda onu cezalandırma ya da dışlama davranışlarından kaçınmalısınız.

Zaman ve enerjinizi büyük ölçüde otistik çocuğunuzun gereksinimlerini karşılamaya ayırmanız otistik olmayan çocuklarınızdan daha fazla sorumluluk almalarını beklemenize yol açabilmektedir. Belki de siz farkında olmadan ve hazır olmadıkları hâlde otistik olmayan çocuklarınız, ikinci anne ve baba rolünü üstlenmiş olacaklardır. Bu durum otistik olmayan çocuklarınızın gelişim basamaklarından çok hızlı geçmelerine, yaşıtlarının yaşantılarından yoksun kalmalarına neden olabilmektedir. Otistik olmayan çocuklarınıza yaşıtlarıyla aynı sorumlulukları, rolleri hatta yaşantıları birlikte yaşama fırsatı vermelisiniz.

Otistik olmayan çocuklarınızdan otistik çocuğunuzun sizde yarattığı engellenme ve hayal kırıklığını giderecek şekilde "mükemmel çocuk" olmalarını beklememeli, bu konuda çocuğunuza baskı yapmamalısınız. Otistik olmayan çocuğunuz bu beklenti ve baskıları hissederse, beklentilerin gerisinde kalma; kızgınlık, gücenme, engellenme, kendine ilişkin yetersizlik ve güvensizlik duygularının ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Otistik kardeşi olan çocuklarla yapılan araştırmaların sonucunda diğer engel gruplarına göre biraz daha olumsuz görüşler ve daha fazla yalnızlık duygusu ile kardeşin geleceğine ilişkin daha fazla endişe taşıdıkları görülmüştür. Bu nedenle anne ve baba olarak sizlere düşen en büyük görev aile içerisinde özellikle kadeşin özrü konusunda açık ve dürüst bir iletişim ortamını yaratmanızdır. Otistik olmayan çocuklarınızın sahip olduğu duyguların farkında olarak onun yaşına, düzeyine uygun bilgiler vermelisiniz. Bunun için otistik olmayan kardeşi, otistik kardeşi hakkında bilgilendirmeli ve otistik kardeşin neleri yapıp yapamayacağını ve kardeşini olduğu gibi kabul etmesi gerektiğini anlatmalısınız. Otistik kardeşinin çevresine ilgisiz görünmesine karşın ona yöneltilen tutum ve davranış-

ların farkında olabileceğini bundan dolayı otistik olmayan kardeşin de anne ve babasıyla birlikte otistik kardeşine sabır ve sevgiyle yaklaşmasının kardeşinin sosyal uyumuna ve eğitimine katkısı olacağını belirtmeli ve bu yöndeki çabalarının olumlu sonuçlarını fark etmesine yardımcı olarak, sevgi ile desteklemelisiniz.

Otistik kardeş pek çok engellenmeyle karşılaşırken, otistik olmayan kardeşler kendilerinin iyi bir yaşam içinde sahip oldukları fırsatlar nedeniyle üzüntü ve suçluluk duyabilmektedirler. Bu durumdaki bazı çocuklar yaşadıkları yoğun suçluluk duygularını, otistik kardeşle özdeşim kurarak benzer kişilik ve davranış özellikleri göstererek hafifletmeye çalışabililirler. Ayrıca bu çocuklar arkadaşlarının ve diğer insanların yanında otistik kardeşin alışılmadık garip davranışları nedeniyle utanma ve sıkılma duyguları yaşayabilir; bu duyguları ve çatışmaları yaşatan otistik kardeşe, anne ve babaya, arkadaşlara, hatta Tanrı'ya karşı yoğun öfke duyabilirler. Bunların sonucunda otistik kardeşten uzak durma, sevgi ve ilgi göstermeme biçiminde ortaya çıkan reddetme davranışları gösterebilirler.

Sizin anne ve baba olarak otistik çocuğunuza gösterdi-

ğiniz davranış ve tutumları, otistik olmayan çocuğunuz model alacağından o da sizin gibi davranacaktır. Eğer otistik çocuğa sahip olmanızdan dolayı öfke, kızgınlık ve suçluluk ya da çaresizlik gibi duygular içerisindeyseniz, otistik olmayan çocuğunuz da siz farkında olmadan sizi model alarak, bu tutum ve davranışları otistik kardeşine yansıtacaktır.

II. BÖLÜM

AİLENİN OTİSTİK ÇOCUĞUNA KAZANDIRMASI GEREKEN TEMEL BECERİLER

Otistik çocuğa beceri eğitimi verilirken en önemli noktalardan birisi çocuğun çok iyi gözlemlenmesi, ilgi ve beğenilerinin, hoşlandığı ya da huzursuz olduğu ortamların tespit edilmesidir. Bu özellikler eğitim sırasında bize önemli katkılar sağlayacaktır. Örneğin müzikten hoşlanan ancak kendisine dokunulmasına izin vermeyen bir çocuğa yaklaşmak, ona dokunmayı öğretmek onun kendisini rahat hissettiği müzikli bir ortamda daha kolay olacaktır. Çocuğa beceri kazandırma aşamasında onun hoşlandığı etkinliklere katılmaya, onun dünyasına girmeye ve daha sonra bu etkinlikleri işlevsel hâle dönüştürmeye çalışmalısınız. Örneğin çocuğunuzla birlikte su ile oynamaya başlayıp daha sonra ellerini, yüzünü, ayaklarını yıkama ya da bulaşıkları durulama gibi işlevsel etkinlikleri öğretebilirsiniz. Unutulmamalıdır ki otistik çocuğun eğitiminde en önemli hedefimiz karşılıklı etkileşim ve hoş bir şey olduğunu ona hissettirmemizdir. Bu nedenle eğitimin her aşamasında sevgi ve sıcaklık son derece önemlidir. Onunla

geçirdiğiniz zaman içerisinde ikinizde birlikte olmaktan hoşlanıyorsanız ilişkiniz ve sağladığınız eğitim öğretim daha başarılı olacaktır.

Beceri Öğretimi

Beceri öğretiminde, ince ve kaba motor yeteneğinin sistemli bir şekilde uygulanmasını gerektirir. Çocuğunuzun bir beceriyi gerçekleştirmesi, o beceriye yönelik ön koşul becerileri kazanmış olmasına bağlıdır. Otistik çocuklarda beceri öğretiminde izlenen yol, diğer özel eğitim gerektiren bireylerde izlenen yöntemlere benzemektedir. Ancak, otistik çocukların bazı özellikleri, öğretimin daha düzenli ve dikkatli uygulanmasını gerektirir.

Beceri Öğretiminde Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar

1. Çalışma Süresi

Beceri öğretimine başlarken öncelikle kendiniz ve çocuğunuz için en uygun olan zamanı belirleyiniz ve beceri öğretimine başlangıçta gün içerisinde 3-5 dakika süresince ve en az 2-3 defa olmak üzere uygulamalar yapınız. Beceri öğretimine; becerinin her bir basamağında, çocuğunuz beceriyi kendi kendine yardımsız yapabilir hâle gelinceye kadar devam ediniz.

2. Ortam

Beceri öğretimini, öğreteceğiniz beceriye uygun uygulama ortamında veriniz. Örneğin, çocuğunuza dişini fırçalama becerisini öğretecekseniz, bunu her zaman dişinizi fırçaladığınız banyo ortamında gerçekleştirmeniz daha uygun olacaktır. Çocuğunuzun boyuna uygun olmayan ayna yüksekliğini ise bir taburenin üzerine çıkmasını sağlayarak kolaylaştırabilirsiniz.

Beceri öğretimi yapacağınız ortamın, çocuğunuzun dikkatini dağıtacak materyal ve oyuncaklardan arındırılmış olmasına dikkat ediniz. Böyle bir yapılandırma, çocuğunuzun dikkatini yaptığınız uygulamaya çekmek açısından da yararlı olacaktır.

3. Tutarlılık

Çocuğunuz her zaman aynı yer ve saatlerde sizinle uygulama yapacağını öğrenebilmesi için beceri öğretimi yaptığınız ortamın sürekli değişmemesine dikkat ediniz. Aile içindeki diğer kişileri de plânladığınız beceri öğretiminden haberdar etmeniz ve onların da sizin gibi davranmalarını sağlamanız çocuğunuzun beceriyi öğrenmesini kolaylaştıracaktır. Örneğin; elleriyle yemek yemeyi alış-

kanlık hâline getirmiş olan çocuğunuza "çatal kullanarak yemek yeme becerisi"ni öğrettiğinizi düşünelim. Tüm aile bireyleri bu beceriyi öğretimine başladığınızdan haberdar olmalı ve gerekirse beceri basamaklarının uygulanmasında siz olmasanız bile çocuğunuzla birlikte çalışabilmelidirler.

4. Öncelikler

Öğretimi yapılacak becerinin günlük yaşamdaki yeri ve önemi, o becerinin öncelikli olarak seçilmesinde belirleyici bir ölçüt olmalıdır. Ayrıca becerinin günlük yaşamda kullanılma sıklığı da öncelik belirlemede önemli ölçütlerden biridir.

Örneğin özbakım becerileri (tuvalet, yemek yeme ve diğerleri), günlük yaşamda daha sık karşılaşılmasından ve kazanılmadığında büyük problemlere yol açabileceğinden dolayı öncelikle kazanılması gereken becerilerdendir.

5. Uygunluk

Öğretilecek becerilerin çocuğunuzun yaşına ve performansına uygun olmasına dikkat etmelisiniz. Örneğin üç yaşında olan ve el becerisi yeterince gelişmemiş olan çocuğunuza ayakkabısının bağcığını kendi başına bağlamasına

yönelik eğitim vermeniz onu yaşına ve gelişimine uygun olmayan bir beceriye zorlamanız demektir.

6. Ön Koşul

Öğretimi yapılacak beceriler birbirinin ön koşul becerisi olabilmektedir. Örneğin, tuvalet becerisini kazandırmadan önce, ön koşul beceri olarak uygun oturma becerisinin kazandırılması gerekir. Ayrıca öz bakım becerilerinin öğretimine başlanmadan önce yukarıda bahsedilen bilgilere ek olarak, çocuğunuzun yardımsız yapabildiği, yardımla yapabildiği ve yapamadığı becerilerin bir listesini hazırlayabilirsiniz. Bunun için aşağıda yer alan tabloya benzer biçimde kolaydan zora doğru sıralanan becerilerden hangi beceriyi öncelikle öğretmeniz gerektiğini plânlayabilirsiniz.

Çocuğunuzun yardımsız yapabildiği öz bakım becerileri	Çocuğunuzun yardımla yapabildiği öz bakım becerileri	Çocuğunuzun yapamadığı öz bakım becerileri
El yıkama ve kurulama	Diş fırçalama	Tuvalet eğitimi
Su içebilme	Kaşıkla yemek yeme	Bıçakla yiyecek kesme
Kazak çıkarma	Pantolon giyme	Ayakkabı giyme

Çocuğunuzun kazandığı, kazanmakta olduğu ve kazanacağı becerileri içeren ve yanda yer alan listeye benzer bir liste hazırladığınızda, çocuğunuzla yapacağınız etkinliklerin yanı sıra, kısa ve uzun dönemli eğitim amaçlarınızı da plânlayabileceksiniz.

7. Ödüllendirme

Anne ve babalar çocuklarının olumlu davranışlarını, onların hoşuna gittiğini sandıkları şeyleri söyleyerek ya da

Çocuğunuzun olumlu davranışlarını arttırmada "yiyecek ödülü"nün yanında diğer ödüllere de yer vermelisiniz.

yaparak ödüllendirdiklerini düşünürler. Ancak söylenilenlerin ya da yapılanların gerçekten ödüllendirici olup olmadığına karar vermek için beklenen davranışların olumlu yönde artma sıklığına bakmak gerekir. Eğer sizin söylediğiniz ya da yaptığınız şeyler sonucunda çocuğunuz olumlu davranışlarını daha sık yapıyorsa, o zaman siz o davranışları gerçekten ödüllendirmişsiniz demektir. Eğer olumlu davranışlarda belirgin bir artış yoksa o zaman sandığınız kadar ödüllendirici olmadığınızı ya da ödüllendirme koşullarına uygun davranmadığınızı düşünmelisiniz.

Ne Zaman Ödüllendirmelisiniz?

Bir becerinin yeni öğretilmeye başladığı zamanlarda çocuğunuzu beceriyi her tamamlayışında ödüllendiriniz. Çocuğunuzun bir beceriyi tam olarak yapmaya başladıktan sonra ödülleri seyrekleştiriniz. Çocuğunuz siz onu ödüllendirmeden yeni öğrendiği beceriyi zevkle yapmaya başladığında, siz de, bu ödülleri azaltmaya başlayınız. Ancak sözel övgüleri sürekli kullanmaya devam ediniz. Arada bir övgü sözlerinin yanı sıra diğer ödüllere de yer veriniz.

Çocuğunuz etkinlikte bulunmadan önce kısa ve açık bir talimat veriniz, gerekirse model olunuz. Çocuğunuz

etkinliği gerçekleştirirken gerektiği kadar sözel ya da fiziksel yardımda bulununuz, gerektiğinde fazla yardım etmekten kaçınınız. Çocuğunuz etkinlikte bulunduktan sonra yaptığı ya da yapmaya çalıştığı beceri için onu ödüllendiriniz. Yanlışlıkları ya da olumsuz davranışları ödüllendirmekten kaçınınız.

Ödüllendirme çeşitli şekillerde yapılabilir. Aşağıda belli başlı ödül çeşitleri yer almaktadır:

- Sözel Övgü

Sözel övgü en doğal ve en kolay uygulanan ödüllendirme biçimidir. Ancak sözel övgü, çok fazla kullanıldığında kanıksanabilir ve etkili bir ödül olma özelliğini yitirebilir. Anne ve baba övgü konusunda yaratıcı olmaya çalışmalıdırlar. Bu konuyla ilgili aşağıda bazı öneriler yer almaktadır:

Kullandığınız övgü sözlerini çeşitlendirin. Eğer çocuğunuza günde 20 kere "Aferin" diyorsanız çocuğunuz için bu övgü sözünün önemi azalacaktır.

Çocuğunuza hangi davranışı için övgü sözü söylediğinizi belirtin. Çocuğunuzun hangi davranışının övgüye değer olduğunu kendisine mutlaka belirtiniz. Ayrıca "Se-

ni seviyorum" gibi sözleri övgü sözü olarak kullanmaktan kaçınınız. Çocuğunuzun, ne yaparsa yapsın onu seviyor olduğunuzu bilmesini sağlayınız. Olumlu davranışları ya da başarıları sonucunda çocuğunuza olan sevginiz değişmez ancak, hoşnutluğunuz artar. İşte çocuğunuza söylemeniz gereken hangi davranışının sizi ne derece mutlu ettiği olmalıdır.

Övgünüzü vurgulayın. Küçük çocuklar sözleri; ses tonu, yüz ifadeleri ve jestlerle birlikte anlamlandırırlar. Dolayısıyla çocuğunuza bir övgü sözü söylerken, onu eleştirirken ya da ona talimat verirken farklı ses tonları ve yüz ifadeleri kullanıyor olmalısınız.

Diğer ödüllendirme yöntemleriyle birlikte mutlaka sözel övgüye de yer veriniz ve sözel övgünün etkili olmaması durumunda diğer ödülleri tercih ediniz.

- **Fiziksel Temas**

Küçük çocukların çoğu öpülmekten, başının, sırtının okşanmasından, kucağa alınıp hoplatılmaktan, sarılmaktan hoşlanır. Anne, baba ve çocukları arasındaki fiziksel temas çok doğal ve iki taraf için de çok hoş bir etkinliktir. Dolayısıyla ödüllendirme sırasında sözel övgünün yanı sı-

ra mümkün olduğunca fiziksel temasa da yer veriniz. Fakat unutulmaması gereken nokta, otistik çocuğunuz fiziksel temastan hoşlanmıyorsa diğer ödül çeşitlerini tercih etmelisiniz.

- **Oyun ve Etkinlik**

Beceri öğretiminde oyun ve etkinlik ödülünü çocuğunuzun hoşlandığı bir oyuna ve etkinliğe izin vermeniz şeklinde kullanabilirsiniz. Çocuğunuzun özelliklerine göre, arabayla gezme, suyla oynama gibi çocuğunuzun hoşlandığı, aklınıza gelebilecek her türlü oyun ve etkinliği ödül olarak kullanabilirsiniz.

- **Yiyecek ve İçecek**

Beceri öğretiminde yiyeceğin ödül olarak kullanılması oldukça hassas bir konudur. Ödül olarak yiyecek kullanımı şeker, gofret, cips gibi besin değeri düşük yiyeceklerin fazla tüketilmesine yol açmamalıdır. Bu yiyecekler çocuğun olumlu tepkilerinden sonra verilmeli, ancak normalde verildiğinden daha az miktarda olmalıdır. Ayrıca çocuk, ödül olarak kullanılan çok sevdiği dondurma, pasta, muhallebi, meyve suyu gibi yiyecek ve içeceklerden çok uzun süre mahrum bırakılmamalıdır. Eğer çocuğunuz övgü sözlerinden yeterince etkilenmiyorsa ya da etkinlik ödüllerini anlayabilecek düzeyde değilse, yiyecekleri ödül olarak kullanmayı düşünebilirsiniz. Bazı çocuklar, yiyecek ödülünü elde etmek için anne ve babalarının sözlerini kolaylıkla dinlemeye hazırdırlar. Yiyecekleri ödül olarak

kullanırken aşağıdaki ilkeleri göz önünde bulundurmanız ödülün etkili olmasını sağlayacaktır.

- Yiyecek ödülü sistemini, sizi amacınıza ulaştıran bir araç olarak görünüz. Yiyecekleri çocuğunuzun yeni beceriler edinmesi için etkili olarak kullanmalısınız. Yiyecek ödülü verirken, bunun yanı sıra mutlaka sözel övgüye de yer veriniz. Giderek yiyecek ödüllerini seyrekleştiriniz.

- Ödül olarak çocuğunuzun sevdiği en yararlı yiyeceği kullanınız. Eğer çocuğunuz kuru üzüm seviyorsa, şeker yerine kuru üzüm veriniz.

- Ödül olarak etkili olabilecek en az miktarı tercih ediniz. Örneğin; ödül olarak çikolata verecekseniz, küçük çikolata parçaları kullanınız.

- Nesne ve Oyuncak

Nesne ve oyuncağın ödül olarak kullanılması, çocuğunuzun özelliklerine göre sevdiği oyuncaklardan veya nesnelerden birinin istenilen davranışın kazanılması sonunda ona ödül olarak verilmesidir. Çocuğunuzla çalışırken en sevdiği oyuncağı görebileceği bir yere koyup, isteklerinizi yerine getirdikten sonra oyuncakla oynayabileceğini söyleyebilirsiniz. Otistik çocukların büyük yaş grubunda

olanlarla öğretim yapılırken , oyuncağı önceden göstermenize gerek olmaksızın yalnızca sözel olarak belirtmek yeterli olmaktadır. Nesne ve oyuncak ödülünü kullanırken bunun yanı sıra övgüye de yer vermeyi unutmayınız. Çocuğunuz kendisinden istenilenleri yerine getirmeye başlayınca nesne ve oyuncak ödülü kullanımını giderek azaltınız.

Yan sayfada yer alan tabloda, bahsettiğimiz ödüllerin listesi yer almaktadır. Bu ödüllerin tümü çocuğunuz için uygun olmayabilir. Bunların içerisinden çocuğunuz için seçtiğiniz uygun ödülle beceri öğretimine başlayabilirsiniz.

Beceri öğretimi ile ilgili amaçlar belirlenirken, otistik çocuğunuzun özelliklerine ve yaşantısındaki gereksinimlerine dikkat etmeniz gerekir. Öncelikli olarak öğrenmeye hazırlık, iletişim ve öz bakım becerileri kazandırmaya yönelik amaçlara yer vermelisiniz.

Otistik çocuklarınızın beceri öğretiminde aşağıda yer alan özelliklere dikkat etmelisiniz.

1. İlk olarak çocuğunuzun performansına uygun, kazandırılması istenen hedef davranış belirlenmelidir. Bu-

BECERİ ÖĞRETİMİNDE KULLANILACAK ÖDÜL LİSTESİ

Sözel Övgü

Aferin
Çok güzel
Harika
Ne güzel yaptın!
İyi gidiyorsun

Fiziksel temas

Sarılma
Kucağa alma
Öpme
Okşama

Yiyecek ve İçecek

Pasta
Sandviç
Kraker
Şeker
Kek
Çikolata
Dondurma
Meyve
Fındık ezmesi
Patates cipsi
Çiklet
Süt
Kola
Gazoz
Meyve suyu
Çay
Çerez

Nesne ve Oyuncak

Renkli kalemler
Silgiler
Bilgisayar CD'leri
Teyp kasetleri
Oyuncaklar
Oyun kartları
Renkli kitaplar
Takılar
Giysiler
Hayvan fotoğrafları
Posterler

Oyun ve Etkinlik

Babayla top oynama
Kamyonlarla oynama
Bebeklerle oynama
Oyun hamuru ya da kille oynama
Arabalarla oynama
Suyla ve kumla oynama
Bisiklete binme
Arkadaşları ile oynama
Hayvanlarla oynama
Anneyle evcilik oynama
Salıncağa binme
Saklambaç oynama
Kaydıraktan kayma
Körebe oynama
Uçurtma uçurma
Resimli kartlarla eşleştirme oyunu oynama
T.V. izleme
Alışveriş yapma
Pikniğe gitme
Evi temizleme
Resim yapma ve boyama
Yemek masası hazırlama
Müzik dinleme
Masal dinleme
Kendisine kitap okunması
Oyun parkına gitme
Sinemaya gitme
Babasına yardım etme
Arkadaşına gitme
Araba yıkama

nun için belirli bir süre bu davranışın çocuğunuzda var olup olmadığı ya da hangi düzeyde olduğuna yönelik gözlem yapmalısınız.

2. Daha sonra belirlenen becerilerde çocuğunuzun öncelikli gereksinimlerini göz önünde bulundurmalısınız.

3. Öğretilecek bir becerinin, ön koşulu olan becerileri çocuğunuzun kazanmış olmasına dikkat etmelisiniz.

4. Öğretimi yapılacak beceri ile ilgili otistik çocuğunuzun sahip olduğu beceri düzeyini (performansını) belirlemelisiniz.

5. Çocuğunuzun performansı doğrultusunda kısa ve uzun dönemli amaçlar belirlemelisiniz.

6. Öğretimi yapılacak becerileri basamaklara ayırmalısınız (önce kaşık tutma sonra kaşık ile çorba içme gibi).

7. Beceri öğretimi uygulamasını, uygun ve doğal ortamlarda yapmalısınız.

8. Öğretimi yapılacak becerinin sıralamasında en kolay basamaktan en zora doğru bir sıra izlemelisiniz.

9. Beceriyi bir bütün olarak (el yıkama ve kurulama gibi) ele almalısınız.

10. Beceri öğretimi sırasında kullanılan yardımları aşama aşama geri çekmelisiniz. Örneğin fiziksel yardımda; önce eliniz çocuğunuzun elinin üzerinde sonra bileğinde daha sonra kolunda ve dirseğinde en sonunda ise omzunda olacak şekilde verdiğiniz yardımı azaltmalısınız.

11. Beceri öğretimi sırasında çocuğunuzun özelliğine uygun ödüllere yer vermelisiniz.

Beceri Öğretiminde Kullanılacak Yardım Tipleri

Yardım

Otistik çocuğunuza yeni bir beceri öğretirken onun hedef davranışı başarabilmesi için kullanacağınız yöntemlerdir. Çocuklar yeni bir beceriyi öğrenirken yardıma ihtiyaç duyarlar. Zaman içinde verilen yardımın miktarı yavaş yavaş azaltılır ve çocuk beceriyi kendi başına yapmaya başlar. Çocuğa yardım edilmesi kadar nasıl yardım edileceği de çok önemlidir. Verilen yardım sayesinde çocuk hayal kırıklığı ve yetersizlik duyguları yaşamadan bir beceriyi tek başına yapabilmeyi öğrenecektir. Çocuğunuza öğretmek istediğiniz hedef davranışta hangi yardım tipine karar vereceğiniz çocuğunuzun performansına ve sahip

olduğu özelliklere bağlıdır. Buna bağlı olarak yardım tipleri; fiziksel yardım, model olma ve sözel yönergeden oluşmaktadır. Bu yardım tipleri aşağıda belirtilmiştir.

1. Fiziksel Yardım

Bu yardım tipi, bir etkinlikte performansı yeterli olmayan çocuklarda kullanılır. Becerinin bir basamağının ya da tamamının çocuğun elini ya da bedeninin bir parçasını tutarak yaptırılması ve bu işlemin yavaş yavaş azaltılarak çocuğun kendisinin yapar hale getirilmesi yolu ile yapılan

öğretimdir. Fiziksel yardım uygulamasında dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır:

- Fiziksel yardım uygulanırken, çocuğun sırt kısmında durarak ona yardımda bulunulmalıdır.
- Fiziksel yardımın ilk aşamasında, duruma göre kontrol sizde olsa da aşamalı olarak çocuğunuza geçmesi hedeflenmelidir.
- Fiziksel yardım sırasında yapılanlar çocuğa sözel olarak ifade edilmelidir.
- Fiziksel yardımın yanında sözel yönergelerle çocuğa yapılanlar anlatılmalı daha sonra fiziksel yardım kesilerek sözel yönerge yardım tipine geçilmelidir.
- Fiziksel Yardımın Geri Çekilmesi

Bu yardımda çocuğunuzun ilerlemesine göre, parmaklardan tutularak yardım, elden tutularak yardım, bilekten tutularak yardım, dirsekten tutularak yardım ve omuza dokunularak yardım aşamalarına geçilmelidir. Her aşamada basamak çocuğa ifade edilmeli ve çocuk bu beceriyi kendi kendine yapabilir hale geldiğinde fiziksel yardım geri çekilerek sadece sözel yönerge verilmelidir.

Fiziksel yardım uygulanmadan önce, otistik çocuklarda sıkça görülen "bedensel temasa karşı olan tepkileri" göz önünde bulundurulmalı ve uygulamaya geçilmeden önce bu duruma yönelik çalışmalara yer verilerek hazır hale gelmesi sağlanmalıdır.

2. Model Olma

Öğretimi yapılacak becerinin ya da basamakların, aynı ortamda ve aynı materyallerle çocuğa gösterilerek sunulmasıdır. Model olunurken de yapılanlar çocuğa sözel olarak ifade edilmelidir. Bu yardım tipinde de şu özelliklere dikkat edilmelidir.

- Model olma sizin tarafınızdan yapılacağından, kullanacağınız materyalleri önceden hazırlamalısınız.
- Model olma sırasında kullanılacak materyaller çocuğunuzun materyalleri ile aynı olmalıdır.
- Model olurken çocuğunuzun yapılanları izlemesi sağlanmalıdır (göz kontağı kurma gibi).
- Model olma sırasında çocuğunuzla mutlaka yüz yüze olmanız gerekir.
- Model olurken sizin ne yaptığınızı tek tek çocuğu-

nuza sözel olarak ifade etmeniz gerekir.

- Model olurken davranış basamaklandırılması ve her bir basamağa ait davranış modeli taklit edildikten sonra diğer basamağa model olunmalıdır. Örneğin çayına şeker atarak karıştırmayı model olarak öğrettiğinizi düşünelim. Önce şekeri alırsınız daha sonra çocuğunuz sizi taklit ederek şekeri alır, daha sonra bardağa atarsınız çocuğunuzda kendi bardağına atar, kaşığı alırsınız çocuğunuz da kendi kaşığını alır, en sonunda ise çayı karıştırırsınız çocuğunuzda çayını karıştırır.

- Model Olmanın Geri Çekilmesi

Model olma sırasında sizler beceri öğretimi basamaklarını çocuğunuza açık olarak ifade ettiğinizden zamanla çocuğunuzun ilerlemesine göre bu yardımı sözel yönergeye çevirmelisiniz. Diğer bir deyişle, model olma yardım tipinden sonra uygulanacak yardım tipi, sözel yönerge olmalıdır.

3. Sözel Yönerge

Sözel yönerge, beceri öğretimi sırasında duruma göre o basamakta ne yapması gerektiğinin çocuğa söylenmesidir. Bu yardım tipine başvurulmadan önce, çocuğunuzun

yönergeleri anlayıp anlamadığına dikkat edilmelidir. Sözel yönerge uygulanmasında aşağıda yer alan özellikler göz önünde bulundurulmalıdır:

- Hangi basamakta yönergeye başvurulacağı bilinmelidir.
- Yönerge uygulanırken, açık, sade ve anlaşılır bir dil kullanılmalıdır.
- Yönergede, çocuğunuzun özelliğine uygun bir ses tonu kulanılmalıdır.
- Yönerge sırasında çocuğunuzun ilerlemeleri dikkatli bir şekilde takip edilerek, gereksiz yerlerde bu yardım tipine başvurulmamalıdır.

- Sözel Yönergenin Geri Çekilmesi

Beceri öğretiminde amaç, çocuğunuzun o beceriyi hiçbir yardım uygulanmadan bağımsız olarak kendi kendine gerçekleştirmesi durumunda yardımların en son aşaması olan sözel yönergenin de geri çekilmesi gerekmektedir. Geri çekme işlemi uygulanırken, çocuğunuzun o basamaktaki gelişimine paralel olarak yönerge önce bir kelimeye daha sonra o kelimenin sadece baş harfi ya da ilk hecesine çekilmelidir. Aynı şekilde, çocuğunuza ses çıkartma-

dan sadece işaret edilmesi koşuluyla sözel yönerge işaret yardımına dönüştürülebilir. Zamanla işaret yardımı da azaltılarak çocuğunuzun beceriyi bağımsız yapması sağlanabilir. Örneğin; çocuğunuzun el yıkama becerisi için musluğu açma basamağında sözel yönerge kullanılıyorsa, yönerge "musluğu aç" olarak çocuğunuza verilir. Daha sonraki aşamalarda çocuğunuz belirli bir ilerleme sağlamışsa bu kez sadece "musluk" sözcüğü kullanılmalıdır. Aynı şekilde bundan sonraki aşamada "mus" sesi çıkartılarak yardım biraz daha azaltılmalıdır. Eğer çocuğunuz, o basamağı ara ara kendiliğinden yapmaya başlamışsa yönerge verilmemeli, bu işi kendi başına yaptığı durumlarda ödüllendirilmelidir.

Yardım Kullanımında Karşılaşılabilecek Problemler

Otistik çocukların genel özelliklerine bakıldığında, göz kontağı kuramama, bedensel temastan kaçınma, iletişim kurmadaki yetersizlik gibi özelliklerin olduğu görülür. Birçok otistik çocukta sıklıkla karşılaşılan bu durum, beceri öğretiminde bazı problemlere neden olmaktadır. Örneğin; bedensel temasa karşı tepki gösteren çocuğa fiziksel yardımda bulunmak farklı sonuçlar doğurabilir. Aynı şekilde, göz kontağı kuramayan otistik bir çocuğa

model olmak hiçbir fayda sağlamayabilir. Bu nedenle çocuğunuza beceri öğretimi sırasında özelliğine en uygun yardım biçimini seçmelisiniz.

OTİSTİK ÇOCUĞUN EĞİTİMİNDE YER ALAN TEMEL BECERİLERİN LİSTESİ

ÖĞRENMEYE HAZIRLIK BECERİLERİ

a. Göz kontağı kurma
b. Uygun oturma
c. Basit yönergelere uyma

İLETİŞİM BECERİLERİ

a. Sözel iletişim

- Sesleri taklit etme
- Sesleri ayırt etme
- Evet, Hayır sözcüklerini ve işaretlerini yerinde kullanma
- Resimli kartlarda gösterilen resimleri adlandırma
- Gereksinimlerini basit sözcüklerle ifade etme

b. Sözel olmayan iletişim

- Bedensel temasta bulunma
- Selamlaşmak ve vedalaşmak için kullanılan hareketleri yapma
- Temel duyguları (sevinç, üzüntü, kızgınlık, ağlama vb.) yüz ifadeleriyle belli etme

ÖZ BAKIM BECERİLERİ

a. Kişisel bakım becerileri

- El-yüz yıkama-kurulama
- Diş fırçalama-ağız çalkalama
- Saç tarama
- Banyo yapma

b. Yemek yeme becerileri

- Parmaklarıyla yeme
- Yiyecekleri koparma
- Bardaktan su içme
- Tabağına yemek alma
- Kaşıkla yeme
- Çatalla yeme
- Yiyecekleri bıçakla kesme
- Sofra kurallarına uyma

c. Giyinme becerileri

- Şapka çıkarma-takma
- Ceket çıkarma-giyme
- Eldiven çıkarma-giyme
- Terlik çıkarma-giyme
- Çorap çıkarma-giyme
- Ayakkabı çıkarma-giyme
- Gömlek çıkarma-giyme
- Tişört-kazak çıkarma-giyme
- Ayakkabı bağı çözme-bağlama
- Etek çıkarma-giyme
- Düğme açma-ilikleme
- Kemer çıkarma-bağlama

d. Tuvalet becerileri

- Tuvaletini işaret etme
- Tuvalete gitme
- Tuvalete oturma
- Tuvaletini yapma
- Temizlenme
- Sifon çekme
- Pantolonunu çekme
- Ellerini yıkama-kurulama

ÖĞRENMEYE HAZIRLIK BECERİLERİ

Otistik çocuğunuza öncelikle göz kontağı kurma, uygun oturma ve basit yönergelere uyma gibi temel becerilerin öğretilmesi onu öğrenme ortamlarına hazır hale getirecektir. Öğrenmeye hazırlık becerilerinin, basitten karmaşığa doğru bir sıra içinde öğretilmesi çocuğunu zun öğrenmesini kolaylaştıracaktır.

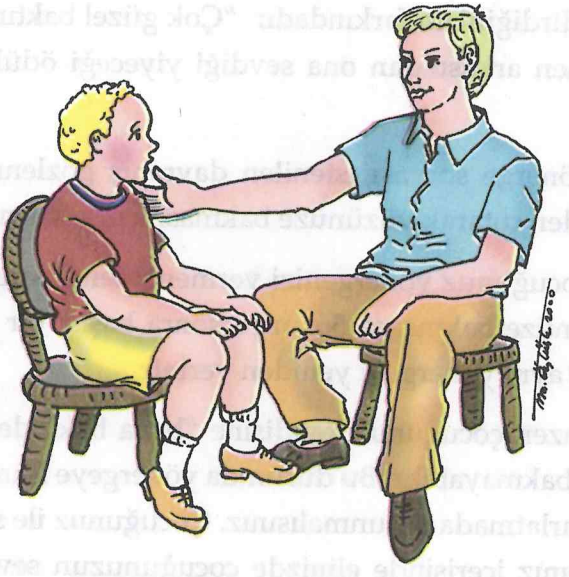
Otistik çocuğunuzun eğitimine öncelikle "bana bak", "otur", "ellerini dizlerinin üzerine koy", gibi iki veya üç beceriyi belirleyerek çalışmaya başlamalısınız. İlk aşamada birden çok becerinin bir arada öğretilmemesine dikkat etmelisiniz. Kazanılması istenilen bu temel becerileri, bazı çocuklar kısa sürede öğrenirlerken, bazılarının daha uzun süreye gereksinimleri olabilmektedir.

1. Göz Kontağı Kurma

Göz kontağı kurma, çocuğunuzun verdiğiniz yönergeyle sizin gözünüze bakmasıdır.

Göz kontağı kurma becerisini öğretirken aşağıdaki basamakları uygulayınız:

1. **basamak:** Çocuğunuzun, sizin yüzünüzü görecek

şekilde oturmasını sağlayınız.

2. basamak: Her 5 veya 10 saniye arayla çocuğunuza "bana bak" komutunu veriniz.

3. basamak: Çocuğunuz, yüzünüze her baktığında sevdiği yiyecek veya içecek ile ödüllendiriniz. Başlangıçta çocuğunuz yönergeyi vermenizden 2 saniye sonra en azından yüzünüze 1 saniye süre ile bakmışsa, istenilen davranışı göstermiş demektir. Yani çocuğunuz sizin yönergenizi algılayarak doğru tepki göstermiştir ve ne için onu

ödüllendirdiğinizin farkındadır. "Çok güzel baktın" diyerek hemen arkasından ona sevdiği yiyeceği ödül olarak veriniz.

• Yönerge sonrası istenilen davranış gözlenmiyorsa çenesinden tutarak yüzünüze bakması için yönlendiriniz.

• Çocuğunuz yönergenizi vermenizden 2 saniye sonra yüzünüze bakmazsa 5 saniye sonra başka bir yönden bakarak aynı yönergeyi yeniden veriniz.

• Bazen çocuğunuz kendisine "bana bak" dediğinizde, size bakmayabilir. Bu durumda yönergeye işaret etmeli ve hatırlatmada bulunmalısınız. Çocuğunuz ile sizin bakış alanınız içerisinde elinizde çocuğunuzun sevdiği bir yiyecek veya bakacağı herhangi bir başka nesneyi tutup aynı zamanda hareket ettirerek komutu tekrarlarsanız göz kontağı sağlayabilirsiniz.

• 2 saniye aralarla 10 kez yönerge verildiğinde göz kontağı kurma sağlanırsa, kademeli ve sistematik olarak işaret yardımınızı gittikçe azaltınız ve yavaş yavaş elinizdeki nesneyi hareket ettirmeyi durdurunuz.

• Çocuğunuzun göz kontağı kurma süresini arttırmak istediğiniz de, ödülünüzü vermekte gecikme gösteriniz ve

göz kontağı kurmayı sürdürdüğü için onu sözel olarak da övünüz.

Göz kontağı kurma eğitimine, çocuğunuzu sandalyeye oturtarak vermeye başlayınız. Çünkü çocuğunuzun sandalyeye oturmasıyla basit bir eğitim ortamını hazırlamış olursunuz ve bu şartlar altında kontrolü ele almanız daha kolaydır. Fakat, çocuğunuz sadece sandalyeye otururken gözlerinize bakmayı öğrenirse bu davranışının uygulama alanı sınırlı kalacaktır. Çocuğunuz sandalyede otururken size bakmayı öğrendikten sonra (ayakta, diğer odalar vb.) farklı ortamlarda da size bakmasını sağlayınız ve bunun için onu ödüllendiriniz. Onu ödüllendirmeden önce içinizden ikiye kadar sayınız. Bu süreyi aşamalı olarak (3 dak., 5 dak. vs.) arttırarak ödülünüzü veriniz. Böylece yavaş yavaş size daha fazla bakması gerektiğini öğrenecektir. Bu davranışı öğrendiğinden emin olduğunuzda, ödülü kesiniz.

2. Uygun Oturma

Sandalyeye doğru bir şekilde oturma ailenin çocuğuna öğretmesi gereken ilk becerilerdendir. Bu beceriyi çocuğunuza öğretirken aşağıdaki basamakları uygulayınız:

1. basamak: Çocuğunuzun oturabileceği ölçülerde bir

sandalye seçiniz. Sandalyeyi çocuğunuzun arkasına koyunuz.

2. basamak: Çocuğunuzla yüz yüze geliniz ve "otur" komutunu veriniz ve daha sonra çocuğunuzun sandalyeye oturmasına yardım ediniz (oturması için işaret ediniz veya omzuna ya da kollarına dokunarak oturması için hafifçe itekleyiniz).

3. basamak: Çocuğunuz oturur oturmaz onu takdir ediniz veya yiyecekle ödüllendiriniz.

4. basamak: Siz istemeden çocuğunuz sandalyeden kalkarsa gerekirse fiziksel müdahalede bulunarak onu tekrar sandalyeye oturtunuz ve ödüllendiriniz.

5. basamak: Çocuğunuza her oturma yönergesini verdiğinizde fiziksel yardımı kademeli olarak azaltınız ki çocuğunuz sandalyeye oturma davranışını kendisi yapmaya alışsın. Çocuğunuzu sandalyeye her oturuşunda ödüllendiriniz.

6. basamak: Çocuğunuz sizin yönergeniz üzerine sandalyede oturma davranışını kazandıkça ve sizin başlangıçta beş saniye ile uymasını istediğiniz yönergeye uyabiliyorsa, sandalyede oturma süresini gittikçe arttırmalısınız (bazı çocuklar için bu süre bir aylık eğitimden sonra bile,

her seferinde beş dakika olabilir.)

Diğer becerileri öğretirken de arada bir çocuğunuzu "uygun oturduğu" için takdir etmeye devam ediniz ki çocuğunuz öğrendiği "uygun oturma" davranışını sürdürebilsin.

3. Basit Yönergelere Uyma

Çocuğunuza basit, tek aşamalı sözel yönergeler vermek (gel, git, aç, kapat gibi), çocuğunuzun dinleme becerisinin gelişmesine yardımcı olacaktır. Bu uyarılar çocuğunuzun bir yetişkinle göz kontağı kurmasını sağlayarak verilen yönergeyi yerine getirebilmesine yardımcı olacaktır.

Örneğin, çocuğunuza "gel" yönergesini verdiğinizde yanınıza gelmesini öğreteceksiniz, aşağıdaki aşamaları izlemelisiniz:

1. basamak: Çocuğunuzla belli bir uzaklıkta karşılıklı olarak ayakta durunuz.

2. basamak: Çocuğunuz ile göz kontağı kurarak "gel" yönergesini veriniz.

3. basamak: Çocuğunuz yanınıza geldiğinde onu ödüllendiriniz.

m. Öztürk 2000

4. basamak: Çocuğunuz verdiğiniz yönergeye, istenilen tepkiyi vermiyorsa, önce el ile "gel" işareti yaparak işaret yardımı kullanınız. Gerekiyorsa çocuğunuzun yanına giderek fiziksel yardım ile bulunduğunuz yere getiriniz.

5. basamak: Çocuğunuzun "gel" yönergesine, yardımsız olarak istenilen tepkiyi vermesi için yardımlarınızı aşamalı olarak azaltınız. Çocuğunuz "gel" yönergesine yardımsız olarak tepki verdiğinde bu becerinin genelleştirilmesine çalışınız. Bunun için, farklı ortamlarda da bu uyarıyı vererek çocuğunuzun istenilen davranışı yerine getirmesini sağlayınız.

İLETİŞİM BECERİLERİ

İnsanın bilişsel ve sosyal gelişiminin temelini iletişim becerileri oluşturur. Otistik çocukların özelliklerine baktığımızda, iletişim becerileri yönünden yetersiz olduklarını görürüz. Bu durum, eğitim-öğretim sırasında karşılaşılan sorunların temelini teşkil etmektedir.

Otistik çocuğun, hem eğitim-öğretim açısından hem de sosyal gelişimi açısından, temel becerilerden olan iletişim becerilerini kazanabilmesi, sistemli ve plânlı bir çalışmayı gerektirir.

Otistik çocuklar iletişim becerileri yönünden farklılık göstermektedirler. Otistik çocuklardan bazıları asla konuşma dilini kullanmayı öğrenemezken, bazıları sadece dilin temelini öğrenebilir bazıları ise kazanılmış konuşmada gerilik gösterebilir. Bunlara ek olarak bir grup, ileri konuşma seviyesine sahip olmalarına rağmen konuşulan dili anlamayabilir veya uygun ortamlarda nerede ne konuşacağını bilemeyebilir. Ayrıca bu çocukların; düşüncelerini, duygularını ifade etme ve dışa yansıtmada bazı problemleri olabilir.

Eğitim açısından iletişim, sözel ve sözel olmayan ileti-

şim olmak üzere ikiye ayrılır. Burada, otistik çocuğa kazandırılması gereken alıcı ve ifade edici dil becerileridir.

a. Sözel İletişim

Sözel iletişim; alıcı ve ifade edici dilin yeterli ya da sınırlı bir şekilde kullanılmasıdır. Otistik çocukların bazıları sözel iletişim kurabilmesine rağmen belirgin yetersizlikler göstermektedirler.

Sözel iletişim kurabilen otistik çocuklarda görülen belirgin özellikler şunlardır;

- Konuşurken göz kontağından kaçınma,
- İhtiyaçlarını tek veya iki sözcüklü cümlelerle ifade etme,
- Sorulan sorulara kısa cevaplar verme ve kendisine soru sorulduğunda, evet veya hayır yerine, cümlenin yüklemiyle cevap verme, sıkça rastlanan bir özelliktir. Örnek: Gitmek istiyor musun?/İstiyorum.

Konuşma ve Dil Gelişimi

Çevresindekileri taklit etme, tüm çocukların konuşmayı öğrenmesindeki önemli faktörlerden biridir. Eğer otistik çocuğunuz hiç konuşmuyorsa öncelikli olarak ona, taklit

etme becerisini kazandırmalısınız.

Çocuğunuzla taklit etme becerisini çalışmaya, taklit edilmesi kolay ve gerektiğinde fiziksel yardım kullanarak yaptırabileceğiniz (elini kaldırma, başını çevirme gibi) hareketlerle başlamalısınız.

Çocuğunuz konuşmaya başlamadan önce öncelikle taklit etme becerisini kazandırmaya yönelik olarak yapacağınız "kolunu kaldırma etkinliğinde" çocuğunuzun sizden yaklaşık olarak bir metre uzaklıkta, karşınızda sandalyede oturmasına ve sizinle göz kontağı kuruyor olmasına dikkat ediniz.

1. basamak: Çocuğunuza taklit etme becerisi eğitimini vermeye "kolunu kaldır" diyerek başlayın, bunu yaparken sesinizin biraz yüksek tonda olmasına, yönergenin yavaş, açık ve anlaşılır bir şekilde söylenmesine dikkat etmelisiniz. Bu sırada çocuğunuzun kendini güdülüyor (sallanma veya kendi etrafında dönme gibi hareketler) olmamasına ve size bakıyor olmasına da dikkat ediniz. Ona "Şimdi beni dinle Ayşe, kolunu havaya kaldırmanı istiyorum" gibi uzun ve karışık yönergeler vermeyin. Böyle bir cümlede gereksiz kelimeler, sesler vardır. Bu durum, çocuğunuzun sesler arasında ayırım yapmasını ve sadece "Kolu-

nu kaldır" gibi basit bir istek olan yönergenize dikkat etmesini engelleyecektir.

2. basamak: Çocuğunuz, verdiğiniz "kolunu kaldır" yönergesinin ne anlama geldiğini anlamayabilir. Bu nedenle, siz ona model olarak kolunu nasıl kaldırması gerektiğini gösterebilirsiniz. Siz kolunuzu kaldırırken gerekirse fiziksel yardımla onun kolunu da kaldırmalısınız. Çocuğunuz sizin yardımınız olmadan 4-5 kez bağımsız olarak yapabilene kadar sırasıyla; kolunuzu başınızın üzerinde, sonra başınızın hizasında, omzunuzda, göğsünüzde, belinizde olacak şekilde kaldırmalı ve en sonunda elinizi hiç hareket ettirmeden yalnızca "kolunu kaldır" diyerek sözel yönergeyle gerçekleşinceye kadar çalışmalarınıza devam etmelisiniz. Beceri eğitiminin sonunda çocuğunuz verdiğiniz yönergeyle kolunu havaya kaldırmalı ve ödül almadan önce 2-3 saniye süresince havada tutmalıdır.

Etkinliği çalışırken unutulmaması ve dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, çocuğunuzun sizden "kolunu kaldır" yönergesini duyduğu anda kolunu kaldırmasıdır. Beceri öğretiminin başlangıcında siz söylemeden kolunu kaldırıyorsa bu davranışını yönergeyi aldıktan sonra gerçekleştirmesini sağlamalısınız. Bu durum sağlandığında

sizi uygun şekilde dinleyecek ve verilen yönergeleri takip edebilecektir. Böylece otistik çocuğunuz, zaman içerisinde sizin hareketlerinizi ve daha sonra sizin ağız ve dudak hareketlerinizi ve çıkardığınız sesleri, kelimeleri taklit etmesini öğrenecektir.

Dil gelişimine yönelik çalışmalara başlamadan önce, çocuğunuzun iletişim yönünden hangi aşamada olduğunu ve öncelikli olarak isteklerini ifade etmede neye ihtiyacının bulunduğunu belirlemelisiniz. Çocuğunuzla dil gelişimine yönelik olarak yapacağınız çalışmaların, plânlı ve düzenli bir şekilde, süreklilik göstererek devam etmesini sağlamalısınız.

Otistik çocuk, ifade edici dil becerisine sahip olduğu halde bu beceriyi iletişim aracı olarak kullanmayabilir. Otistik çocuğunuzun konuşma ve dil gelişimine yardımcı olabilecek bazı öneriler aşağıda yer almaktadır.

- Çocuğunuzla iletişime yönelik olarak kurduğunuz cümlelerin somut ve açık olmasına özen gösteriniz.
- Günlük yaşamda sıkça kullandığı kelimeleri ve ilgi duyduğu nesneleri isimlendirmesine yardımcı olunuz.
- Sorulan sorulara "evet" ve "hayır" şeklinde cevap

vermesine yönelik çalışmalara yer veriniz.

- Tek sözcükle ifade etme becerisinden sonra iki ve daha fazla sözcükle ifade şekline aşamalı olarak geçiniz.
- Dil ve gramer yapısı ile ilgili çalışmalara (örneğin; ben, sen, o zamirlerini doğru kullanma gibi) yer veriniz.
- Açık uçlu sorulara birden çok kelimeyle cevap vermesine olanak sağlayınız.
- Basit soru cümlelerini anlayarak bunlara uygun ve basit cevaplar vermesini sağlayınız.
- Sözel olarak verdiğiniz yönergenin ne anlama geldiğini aynı zamanda uygun hareketleri kullanarak gösteriniz.
- Çocuğunuzu oyun oynarken izleyiniz ve oynadığı oyununa katılarak onunla oyun hakkında konuşunuz.
- Çocuğunuzun eline aldığı nesneleri isimlendirerek bu ifadelere dikkatini çekiniz.
- İletişim kurmak için doğal ortamlarda (çocuk parkı, sinema, ev ziyaretleri vb.) fırsatlar yaratmaya çalışınız.
- Olayları açıklamada birden fazla duyu organına hitap edecek malzemeler (listeler, takvimler, fotoğraflar, re-

simli kartlar ve ses çıkaran öykü kitapları) kullanmaya özen gösteriniz.

• Çocuğunuzla yapacağınız çalışmada resimli öykü kitapları kullanabilirsiniz. Başlangıçta basit resimler ve tek kahraman, tek olay içeren öykü kitapları seçmelisiniz. Zamanla birden fazla olayı ve kahramanı anlatan resimli öykü kitaplarına geçebilirsiniz.

b. Sözel Olmayan İletişim

Sözel olmayan iletişim, herhangi bir sebepten dolayı ifade edici dil becerisini kazanmamış durumda olan otistik çocuklarla kurulan iletişimi ifade eder. Bu iletişim biçiminde "dil" araç olarak kullanılmaz ve özellikle ifade edici dil becerisini kazanamamış otistik çocuklarda sıkça başvurulan bir iletişim şeklidir. Burada, otistik çocukta alıcı dil becerisinin yeterliliği üzerinde durulur. İfade şekli çocuğun performansına göre işaretlerle, davranışlarla ya da daha farklı şekilde olmaktadır. Sözel olmayan iletişim kurabilen otistik çocuklarda görülen belirgin özellikler vardır. Bunlar;

• İhtiyaçlarını işaret ya da davranışla ifade etmede yetersizlik,

- Daha çok tek eylemli yönergeleri yerine getirme,
- Jest ve mimiklerini kullanmada yetersizlik,
- Göz kontağı kurma ve bedensel temastan kaçınma,

olarak sıralanabilir.

Sözel olmayan iletişim becerisinde, alıcı dili geliştirici çalışmalar olarak, nesneleri gösterme, yönergeleri anlama ve yerine getirme, ihtiyaçlarını belli etme, dinleme-yapma ve diğer el becerilerini geliştirici çalışmalara yer verilir.

Otistik çocukların eğitiminde dikkat edilmesi gereken bir özellik de, çevrelerindeki kişilerden uyarım almaya gereksinimlerinin olduğudur. Bu uyarımı sağlamanın en iyi ve en basit yolu da çocukla birlikteyken sürekli konuşarak ve dinlemesine yardımcı olarak iletişim kurmasına destek olunmasıdır.

ÖZ BAKIM BECERİLERİ

Öz bakım becerileri otistik çocukların daha bağımsız olabilmeleri için öğrenmeleri gereken temel becerilerdir. Kendi başına giyinebilme, soyunabilme, yemek yiyebilme, temizlik gereksinimini karşılayabilme gibi becerileri içeren öz bakım becerilerinde çocuğa başkasına bağımlı olmadan ya da en az bağımlılıkla kendi gereksinimlerini karşılayabilmelerini öğretmek amaçlanmaktadır.

Otistik çocuğun öncelikli olarak hangi öz bakım becerilerini öğrenmesi gerektiği; otizmin derecesine, çocuğun sahip olduğu özelliklere ve var olan becerilerine göre değişebilir.

Bu bölümde, öz bakım becerilerine yönelik olarak çocuğunuza kişisel bakım beceri grubundan el yıkama ve kurulama, diş fırçalama ve tuvalet eğitimi etkinliklerine yer verilmiştir. Yemek yeme beceri grubundan ise kaşık kullanma etkinliği; giyinme ve soyunma beceri grubundan ise kazak giyme etkinliği anlatılmıştır. Çocuğunuza bu becerileri öğretirken sahip olduğu performansa göre gerekli yardımı sağlayarak, (yardım tipleri bölümünde belirtilen yardım biçimlerinden uygun olanına karar verile-

rek) yaptırdığınızda, daha sonra yardımlarınızı azalttığınızda kendi başına yapabilir hale gelebilecektir. Şüphesiz çocuğunuza bizim burada açıkladığımız becerilerden çok daha fazlasının öğretilmesine ihtiyacı vardır ve olabilecektir. Fakat sizin kendi programlarınızı geliştirebilmeniz için aşağıda yer alan etkinlik örneklerinin yeterli olacağı düşünülmektedir.

Öz Bakım Becerisi Kazandırmaya Yönelik Etkinlik Örnekleri

Etkinlik 1

El Yıkama ve Kurulama Becerisi Kazandırma

Çocuğunuza el yıkama ve kurulama becerisi kazandırabilmek için:

1. Öğretmek istediğiniz el yıkama ve kurulama becerisini aşağıdaki basamaklara bölmelisiniz.

- Kullandığı elini musluğa uzatır.
- Musluk başından tutar.
- Musluk başını çevirerek açar.
- Sabunu alır.

- İki eli arasında sabunu tutar.
- Ellerini suya tutar.
- Sabunu ellerine sürter.
- Sabunu yerine koyar.
- Ellerini ovuşturarak köpürtür.
- Ellerini suya tutarak durular.
- Musluğu kapatır.
- Havluyu alır.
- Havluyla ellerini siler.
- Havluyu yerine asar.

2. Çocuğunuzun el yıkama ve kurulama becerisinin nasıl olduğunu gözlemlemeli ve hangi yardım biçimini kullanacağınıza karar vermelisiniz.

3. Çocuğunuza bu beceriyi, uygun öğrenme ortamı olan lavabonun bulunduğu ortamda vermelisiniz. Lavabonun yüksekliğinin çocuğunuzun boyuna uygun olup olmadığına dikkat etmeli ve eğer uygun değilse küçük bir tabureye çıkmasını sağlayarak bu sorunu çözmelisiniz. Ayrıca musluğu açan, sabunu ve havluyu alan elinin her

zaman kullandığı eli olmasına da dikkat ediniz.

4. Çocuğunuza uygun ödülü hazırlayınız.

Şimdi el yıkama ve kurulama becerisini uygulamaya başlayabilirsiniz. Eğer çocuğunuz bu beceriyi hiç yapamıyorsa;

1. Lavabonun önünde duran çocuğunuza "elini yıka" deyiniz. Çocuğunuzun tam arkasında durarak ve elinizi çocuğunuzun elinin üzerine koyarak musluğu açmasına ve sabunu almasına yardımcı olunuz.

2. Ellerinizi iki elinin üstünde tutarak sabunu ellerine sürmesine ve kullandığı eliyle sabunu tekrar yerine bırakmasına yardımcı olunuz.

3. Elleriniz yine ellerinin üzerinde olmak koşuluyla ellerini ovuşturarak sabunu köpürtmesine ve ellerini suyla durulamasına yardımcı olunuz ve "Aferin, ellerini ne güzel yıkadın, şimdi de musluğu kapatalım" diyerek yaptığınız her işi sözel olarak ifade ediniz ki çocuğunuz bunları öğrenebilsin.

4. Kullandığı elinin üzerinde eliniz olmak koşuluyla musluğu kapatınız sonra aynı şekilde havluyu alınız, ellerini kurulamasına ve tekrar havluyu yerine koymasına

yardımcı olunuz. "Ellerini çok güzel yıkadın ve kuruladın" diyerek ona ödülünü veriniz.

Yukarıda bahsedilen uygulama basamaklarını 4-5 kez birlikte yaptıktan sonra yavaş yavaş yardımınızı azaltınız. Bundan sonra çocuğunuzun becerinin basamaklarını sözel ipucu vererek yapmasını sağlayınız. Fiziksel yardımda yardımınızı yavaş yavaş geri çekerek bağımsızlığa ulaşmasını sağlayınız. Çocuğunuz bu beceriyi kendi başına yapabildiğinde sözel övgülerle ve ödüllerle destekleyiniz. Artık çocuğunuz bağımsız olarak ellerini yıkayıp kurulayabilecektir.

Etkinlik 2

Diş Fırçalama Becerisi Kazandırma

Çocuğunuza "diş fırçalama" becerisini kazandırabilmek için;

1. Öğretmek istediğiniz "diş fırçalama" becerisini basamaklara bölmelisiniz.

- Kullandığı eline macunu alır ve diğer eliyle macunu açar.
- Kapağı uygun bir yere koyar.

- Fırçayı alır ve üstüne bir miktar macun sürer.
- Kullandığı eline macunu, diğer eline ise kapağı alır.
- Macunun kapağını kapatır ve yerine bırakır.
- Kullandığı eline fırçayı alır ve dişlerinin üzerine yerleştirir.
- Fırçayı yukarı aşağı hareket ettirerek ön, sağ ve sol dişlerini fırçalar.
- Kullandığı eliyle musluğu açar.
- Fırçayı yıkar ve yerine koyar.
- Kullandığı eliyle ağzına bir miktar su alır.
- Ağzını çalkalayarak yıkar.
- Ellerini yıkar.
- Musluğu kapatır.
- Ellerini kurular.

2. Çocuğunuzun diş fırçalama becerisinin nasıl olduğunu gözlemlemeli ve hangi yardım biçimini kullanacağınıza karar vermelisiniz.

3. Çocuğunuza bu beceriyi, lavabo ve aynanın bulunduğu uygun uygulama ortamında vermelisiniz. Diş fırçalamaya ilişkin beceri öğretimini uygun zamanlarda özellikle yemeklerden sonra öğretmeye başlamalısınız. Lavabonun ve aynanın yüksekliği çocuğunuzun boyuna uygun olmadığı durumda tabureye çıkmasını sağlayarak bu problemi çözebilirsiniz.

4. Çocuğunuza uygun ödülü hazırlayınız.

Şimdi "diş fırçalama" becerisini öğretmeye başlayabilirsiniz. Eğer çocuğunuz bu beceriyi hiç yapamıyorsa;

1. Lavabonun önünde duran çocuğunuza "dişlerini fırçala" deyiniz. Çocuğunuzun tam arkasında durarak, eliniz çocuğunuzun kullandığı elinin üzerinde olacak şekilde diş macununu eline alıp, kapağını açarak uygun yere koymasını sağlayınız. Birlikte diş fırçasına macun sıkınız. "Şimdi dişlerimizi fırçalayacağız" diyerek yaptığınız işi sözel olarak ifade ediniz ve dişlerini aynadan göstermesini sağlayınız.

2. Diş fırçasını ön dişlerinin üzerine koyarak aşağı yukarı fırçalamasına yardımcı olunuz. Daha sonra yardımınızla sağ ve sol taraftaki dişlerini fırçalayınız.

3. Fırçalama işi bittikten sonra kullandığı eliyle musluğu açarak fırçayı yıkamasına ve yerine koymasına yardımcı olunuz. "ağzını çalkala" diyerek eline bir miktar ya da gerekirse bardaktan su alarak ağzını çalkalamasına yardımcı olunuz. Eğer beceremiyorsa, siz birkaç kez nasıl yapması gerektiğini gösteriniz.

4. Ellerini yıkadıktan sonra, musluğu kapatması ve ellerini kurulaması gerektiğini gösteriniz. "Aferin dişlerini ne güzel fırçaladın." diyerek ödülünü veriniz.

Yukarıda bahsedilen uygulama basamaklarını 4-5 kez birlikte yaptıktan sonra yavaş yavaş yardımınızı azaltınız. Bundan sonra çocuğunuzun becerinin basamaklarını sözel ipucu vererek yapmasını sağlayınız. Fiziksel yardımda yaptığınız şekilde, yardımınızı yavaş yavaş geri çekerek bağımsızlığa ulaşmasını sağlayınız. Çocuğunuz bu beceriyi kendi başına yapabildiğinde sözel övgülerle ve ödüllerle destekleyiniz. Artık çocuğunuz bağımsız olarak dişlerini fırçalayabilecektir.

Etkinlik 3

Bardaktan Su İçme Becerisi Kazandırma

Çocuğunuza "bardaktan su içebilme" becerisini ka-

zandırabilmek için (sizin yardımla ona su içirebiliyor olmanız gerekmektedir):

1. Öğretmek istediğiniz "bardaktan su içebilme" becerisini basamaklara bölmelisiniz.

- Kullandığı eline bardağı alır.
- Diğer eliyle musluğu açar.
- Bardağa yeteri kadar su doldurur.
- Musluğu kapatır.
- Bardağı ağzına götürür.
- Bardağın ağzını alt dudağına koyar.
- Bardağı yukarı doğru kaldırarak ağzına su alıp yutar.
- Bardağı yerine koyar.

2. Çocuğunuzun "bardaktan su içebilme" becerisinin nasıl olduğunu gözlemlemeli ve hangi yardım biçimini kullanacağınıza karar vermelisiniz.

3. Çocuğunuza bu beceriyi mutfakta musluğun yanında öğretebilirsiniz. Özellikle çocuğunuzun susamış olduğu zamanları seçmeniz, bu beceriyi öğrenmesini kolaylaştıracaktır.

4. Çocuğunuza ödülünü hazırlayınız.

Şimdi "bardaktan su içebilme" becerisini öğretmeye başlayabilirsiniz. Eğer çocuğunuz bu beceriyi hiç yapamıyorsa;

1. Çocuğunuza "bardağa su doldur" deyiniz ve tam arkasında durarak eliniz çocuğunuzun kullandığı elinin üzerinde olacak şekilde bardağı almasını ve kullanmadığı eliyle musluğu açarak bardağın yarısına kadar su doldurmasını ve birlikte musluğu kapatmasını sağlayınız.

2. Bardağı fiziksel yardımla çocuğunuzun ağzına götürerek "suyu iç" deyiniz ve bardağı yukarı kaldırarak suyu içmesine yardımcı olunuz.

3. Bardağı bulunduğunuz ortamdaki eviye ya da masanın üzerine koyması için "bardağı yerine koy" deyiniz. (Bu basamak daha sonra yemek masasındaki içtiği suyun bardağını tekrar yerine koyabilmesi açısından önemlidir.) "Aferin, suyu çok güzel içtin" diyerek onu övünüz ve ödüllendiriniz.

4. Tüm yardımlarınızı, çocuğunuz suyu bardağa kendi başına doldurup içme ve bardağı tekrar yerine koyma işlemini bağımsız olarak yapabilecek duruma gelinceye kadar sistematik biçimde azaltınız.

Etkinlik 4

Kaşık Kullanarak Yemek Yeme Becerisi Kazandırma

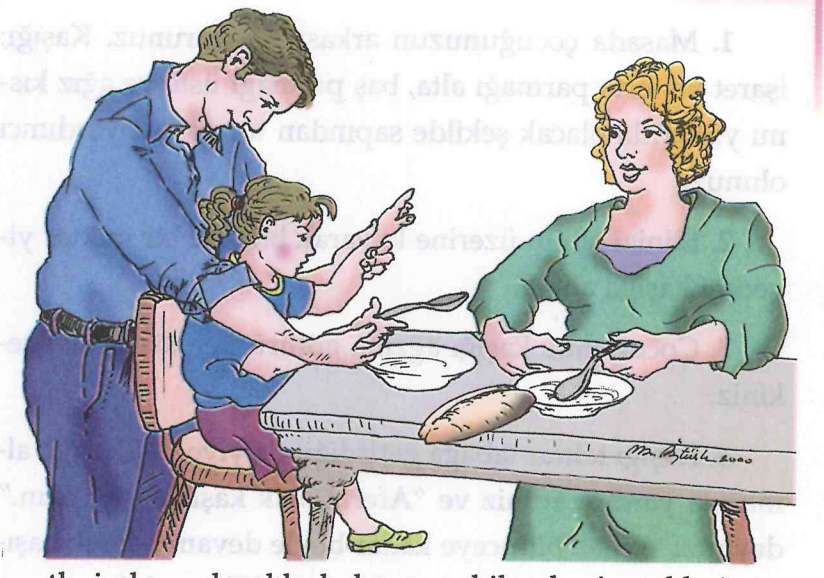
Çocuğunuza "kaşık kullanarak yemek yeme" becerisini kazandırabilmek için:

1. Öğretmek istediğiniz "kaşık kullanarak yemek yeme" becerisini basamaklara bölmelisiniz.

- Kaşığı yiyeceğe götürür.
- Kaşığa bir miktar yiyecek alır.
- Kaşığın alt kısmını tabağın kenarına siler.
- Kaşıktaki yiyeceği ağzına götürür.
- Kaşıktaki yiyeceği ağzına alır.
- Kaşığı ağzından çeker.
- Yiyecek bitinceye kadar aynı işlemleri tekrar eder.
- Kaşığı yerine koyar.

2. Çocuğunuzun "kaşık kullanarak yemek yeme" becerisini gözlemlemeli ve hangi yardım biçimini kullanacağınıza karar vermelisiniz.

3. Çocuğunuzla bu beceriyi çalışırken özellikle yemek

saatlerinde ve kaşıkla kolay yenebilecek yiyecekleri seçmeye çalışınız (kaşıkla çorba içmek, beceri öğretiminin başında zor olacağından tercih edilmemelidir). Masa ve sandalyenin çocuğunuzun boyuna uygun olmasına ve tabağın, çocuğunuzun orturduğu yerden çok uzakta olmamasına dikkat ediniz.

4. Çocuğunuza uygun ödülü hazırlayınız.

Şimdi "kaşık kullanarak yemek yeme" becerisini uygulamaya başlayabilirsiniz. Eğer çocuğunuz bu beceriyi hiç yapamıyorsa;

1. Masada çocuğunuzun arkasında durunuz. Kaşığı; işaret ve orta parmağı alta, baş parmağı üste ve ağız kısmı yukarıda olacak şekilde sapından tutmasına yardımcı olunuz.

2. Elinizi elinin üzerine koyarak birlikte bir miktar yiyeceği kaşığa alınız.

3. Çocuğunuz kaşığı ağzına götürürken siz elinizi çekiniz.

4. Kaşığı tekrar tabağa getirdiğinde yiyeceği kaşığa almasına yardım ediniz ve "Aferin, bak kaşıkla yiyorsun." deyiniz. Yemek bitinceye kadar böyle devam ederek kaşığı yerine koyunuz ve hazırladığınız ödülü veriniz.

Yukarıda bahsedilen uygulama basamaklarını 4-5 kez birlikte yaptıktan sonra yavaş yavaş yardımınızı azaltınız. Bundan sonra çocuğunuzun becerinin basamaklarını sözel ipucu vererek yapmasını sağlayınız. Fiziksel yardımda yaptığınız şekilde yardımınızı yavaş yavaş geri çekerek bağımsızlığa ulaşmasını sağlayınız. Çocuğunuz bu beceriyi kendi başına yapabildiğinde sözel övgülerle ve ödüllerle destekleyiniz. Artık çocuğunuz bağımsız olarak kaşıkla yemek yiyebilecektir.

Etkinlik 5

Kazak Giyme Becerisini Kazandırma

Çocuğunuza "kazak giyme" becerisini kazandırabilmek için:

1. Çocuğunuza öğretmek istediğiniz "kazak giyme" becerisini basamaklara bölmelisiniz. Fakat bu beceriyi basamaklara bölerken tersinden uygulamaya başlamanız çocuğunuzla çalışmanızı kolaylaştıracaktır.

- Göğsüne kadar baş ve iki kolu giydirilmiş kazağı giyer.
- Baş ve bir kolu giydirilmiş kazağı giyer.
- Başı giydirilmiş kazağı giyer.
- Giyeceği şekilde eline verilen kazağı giyer.
- Giyeceği şekilde masanın üzerine serilmiş kazağı giyer.
- Katlanmış halde duran kazağı giyer.

2. Çocuğunuza "Kazağını giy" dediğinizde neleri yapabildiğini gözlemlemelisiniz. Böylece basamaklara böldüğünüz "kazak giyme" becerisinin hangi aşamasından başlayacağınıza karar verebilirsiniz. Giyinme çalışmalarına kı-

sa kollu fanila ya da tişörtle başlayabilirsiniz. Bu çalışmada kullandığınız tişört ya da kazağın özellikle bol olanlarını tercih etmelisiniz.

3. Bu beceri öğretiminde çocuğunuz için vereceğiniz ödül, öğreteceğiniz kazak giyme becerisinden hemen sonra dışarı çıkmayla, (oyun parkına gitme veya markete gitme) ilgili etkinlik ödülü olabilir. Çocuğunuzla dışarı çıkmadan 20 dakika öncesinde kazak giyme becerisinin uygulama çalışmalarını yapabilirsiniz. Dışarı çıkma şartları uygun olmadığında ise yiyecek ödülünü de kullanmanız uygun olacaktır.

Şimdi "kazak giyme" becerisini uygulamaya başlayabilirsiniz. Çocuğunuz her basamağı 4-5 kez uygulayıp sizin yardımınız olmadan kendi başına yapıyorsa o zaman bir sonraki basamağa geçebilirsiniz.

1. Çocuğunuza kazağını göğsüne kadar indirilmiş olarak giydiriniz. Çocuğunuza "Kazağını giy." diyerek ve her iki elinin de üzerinden tutarak kazağı indirmesine yardımcı olunuz. Çalışma sırasında uyguladığınız fiziksel yardımınızı yavaş yavaş azaltınız. Daha sonra becerinin bu basamağını sözel ipucuyla yapmasını sağlayarak aynı şekilde sözel ipuçlarını da yavaş yavaş azaltınız. Artık ço-

cuğunuzun becerinin bu basamağını bağımsız olarak yapmasını bekleyiniz. "Aferin, kazağını giydin." diyerek onu övünüz ve etkinlik ya da yiyecek ödülünü veriniz.

2. Çocuğunuza baş ve bir kolu geçirilmiş olarak kazağı giydirdikten sonra "Kazağını giy." deyiniz. Bir elinin üzerinden tutarak kazağın etek ucundan tutmasını sağlarken diğer elinden tutarak kazağın kolundan geçirmesine yardımcı olunuz. Daha sonra kazağın etek ucunu bağımsız olarak indirmesini bekleyiniz. Sırasıyla tüm ipuçlarını kullanarak yardımsız olarak bu basamağı yapmasını sağlayınız. "Aferin kazağını giydin." diyerek onu övünüz ve ödüllendiriniz.

3. Çocuğunuza kazağını sadece baş kısmından geçirerek "kazağını giy" deyiniz. Çocuğunuzun elinin üzerinde eliniz olacak şekilde tutarak kazağını etek ucundan tutmasını sağlayınız. Diğer kolunu kazağın diğer tarafından geçirmesine yardımcı olunuz. Daha sonra bağımsız olarak öteki kolunu kazağın kolundan geçirip kazağın eteğini indirmesini bekleyiniz. Sırasıyla tüm ip uçlarını kullanarak yardımsız olarak bu basamağı yapmasını sağlayınız. "Aferin kazağını giydin." diyerek ödülünü veriniz.

4. Kazağın arka kısmını çocuğunuza doğru olacak şe-

kilde eline veriniz ve "Kazağını giy." deyiniz. Ellerinin üzerinden tutarak kazağın yakasını başının üzerine getirin ve aşağı doğru çekmesine yardımcı olunuz. Daha sonra bağımsız olarak kollarını kazağın kollarından geçirerek kazağın etek ucunu beline kadar indirmesini bekleyiniz. Sırasıyla tüm ip uçlarını kullanarak yardımsız olarak bu basamağı yapmasını sağlayınız. "Aferin kazağını çok güzel giydin." diyerek onu ödüllendiriniz.

5. Kazağını giyeceği şekilde yatağın ya da masanın üzerine seriniz ve çocuğunuza "Kazağını giy." deyiniz. Çocuğunuzun ellerinin üzerinden tutarak baş parmak içte diğer parmaklar dışta olacak şekilde kazağın etek ucundan tutmasını ve kazağın üstündeki parmaklarını açıp kapayarak kazağı avuç içinde yakasına kadar toplamasını sağlayınız. Daha sonra bağımsız olarak kazağın yakasını başından geçirmesini, kollarını kazağın kollarından geçirmesi ve etek ucunu beline kadar indirmesini bekleyiniz. Sırasıyla tüm ip uçlarını kullanarak yardımsız olarak bu basamağı yapmasını sağlayınız. "Aferin kazağını çok güzel giydin." diyerek onu ödüllendiriniz.

6. Katlanmış halde duran kazağı göstererek "Kazağını giy." deyiniz. Çocuğunuzun ellerinin üzerinden tutarak

kazağın arka kısmı çocuğunuza doğru gelecek şekilde yatağa veya masanın üzerine seriniz. Daha sonra çocuğunuzun bağımsız olarak kazağın etek ucunu yakaya kadar toplamasını, kazağın yakasını başından geçirmesini ve etek ucunu beline kadar indirmesini bekleyiniz. Sırasıyla tüm ipuçlarını kullanarak yardımsız olarak bu basamağı yapmasını sağlayınız. "Aferin kazağını çok güzel giydin." diyerek onu ödüllendiriniz.

Artık çocuğunuz bağımsız olarak kazağını giyebilecektir.

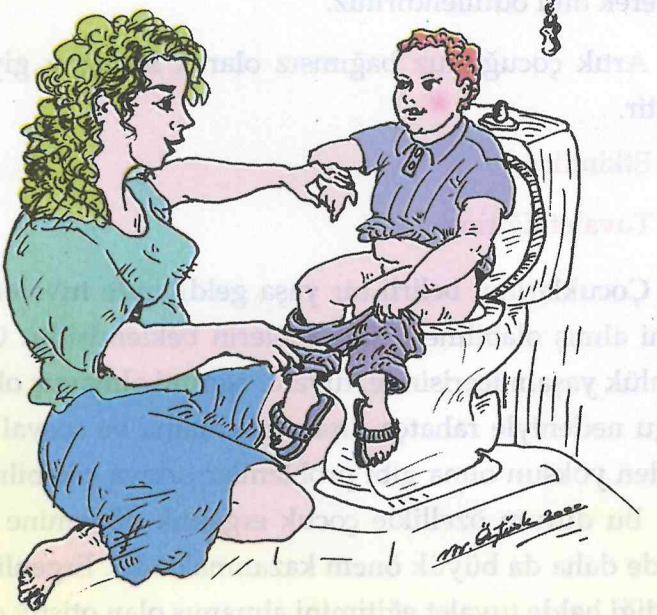
Etkinlik 6

Tuvalet Eğitimi

Çocuklarının belirli bir yaşa geldiğinde tuvalet eğitimini almış olabilmesi tüm ailelerin beklentisidir. Çünkü günlük yaşam içerisinde, tuvalet eğitimi almamış olan çocuğu nedeniyle rahatça dışarı çıkamama ve sosyal ilişkilerden yoksun olma gibi problemler ortaya çıkabilmektedir. Bu durum özellikle çocuk ergenlik dönemine geldiğinde daha da büyük önem kazanmaktadır. Ergenlik yaşı geldiği halde tuvalet eğitimini almamış olan otistik çocukların aileleri psikolojik, sosyal ve fiziksel yönden olumsuz

olarak etkilenebilmektedirler.

Tuvalet eğitimi, otistik çocuğunuzun kazanması gereken en önemli becerilerden biridir. Herhangi bir eğitim-öğretim kurumuna devam edebilmesi için de çok önemli

bir ön koşuldur.

Tuvalet eğitimine başlayabilmeniz için çocuğunuzun;

- Basit yönergelere uyması,
- Uygun oturma davranışını en az 5 dakika süreyle göstermesi,
- En az yarım saat süresince tuvalet kontrolünü sağlaması gerekmektedir.

Çocuğunuzun tuvalet eğitimine başlamadan önce, tuvalet eğitimi çizelgesinde ***(sayfa 84, 85)*** gösterilen 15 günlük zaman süresini çocuğunuzun uyandığı zamandan, yatıncaya kadar olan sürede işaretleyiniz. Böylece yaklaşık olarak günün hangi saatlerinde çişini ve kakasını yapabildiğini tahmini olarak belirleyebilirsiniz (Eğer çocuğunuzun sabah uyanma ve gece yatma saatleri tuvalet eğitimi çizelgesindeki zaman süresinden farklı ise siz bu saatlere uygun yeni bir düzenleme yapmalısınız).

Artık belirlediğiniz saatlerde çocuğunuzu tuvalete götürerek bu beceriyi kazandırmaya çalışabilirsiniz.

Çocuğunuza tuvalet eğitimi verirken çizelgeye yazacağınız "kaka, çiş" gibi kelimeleri aşağıda belirtilen şekil-

de kısaca yazmanız, kayıt tutmanızı kolaylaştıracaktır.

"Ç T" : Çişini tuvalete yaptığında,

"K T" : Kakasını tuvalete yaptığında,

" K B" : Kakasını beze yaptığında,

"Ç B" : Çişini beze yaptığında,

"K Ç T" : Kaka ve çişini tuvalete yaptığında,

"K Ç B" : Kaka ve çişini beze yaptığında,

Tuvalet eğitimini iki aşamada, önce kaka eğitimi, daha sonra çiş eğitimi olarak uygulamanız işinizi kolaylaştıracaktır.

Yukarıda belirtilen kısaltmaları "kaka" ile ilgili olan kısaltmaları kırmızı kalemle daire içine alacak şekilde, çiş ile ilgili olan kısaltmaları ise mavi kalemle daire içine alacak şekilde çiziniz ve çocuğunuzun altının temiz olduğu saatleri ise farklı renkte kalemle belirleyiniz. Oluşan yapıyı da çocuğunuza sözel olarak açıklayabilir ve onunla birlikte işaretleyebilirsiniz.

Kaka eğitiminde saatler daha seyrektir ve çocuğunuz size ıkınma, kızarma gibi belirtilerle ipucu verebilir. Kaka eğitimine başladığınızda çocuğunuzun bezini çıkarmayınız.

Hazırladığınız çizelgedeki saatlerde çocuğunuzu tuvalete götürünüz, en fazla 4-5 dakika bekleyiniz ve yapması için ısrar etmeyiniz. Kakasını tuvalete yaptığında ise onu ödüllendiriniz. Yapamadığında ise onun sıkılmasını önlemek için orada tutmayınız ve 30 dakika sonra tekrar tuvalete götürünüz.

Çocuğunuz çizelgede işaretlediğiniz saatten farklı bir zamanda kakasının geldiğine ilişkin ipuçları verirse hemen tuvalete götürünüz ve yaparsa ödüllendiriniz. Bir hafta süreyle hazırladığınız programı uygulayın. Eğer çocuğunuz bu süre içerisinde işaretlediğiniz saatlerden farklı zamanlarda tuvaletini yapıyor ise yeni saatlere uygun bir program hazırlayınız. Yeni programı da en az bir hafta süreyle uygulayınız.

Sabırlı davrandığınızda başarıya mutlaka ulaşabileceksiniz. Tuvalet eğitiminde çocuğunuza yönerge verirken hep aynı kelimeleri kullanmaya özen gösteriniz. Örneğin, "kaka var mı?", "çiş var mı?", "altın kirlenmiş", "tuvalete gidelim" gibi.

Tuvalet eğitimine başlarken çocuğunuzun herhangi bir hastalığının olmamasına (kabızlık, ishal vb.), zaman bakımından koşullarınızın onu gözlemleyecek, kaka ve çiş

takibini yapabilecek şekilde uygun olmasına dikkat etmelisiniz.

Eğer çocuğunuz, uyguladığınız "kaka eğitimi" programında başarılı olduysa ve iki hafta süresince bezine kakasını bir-iki defadan fazla yapmadıysa "çiş eğitimi" programını uygulamaya başlayabilirsiniz.

Tuvalet eğitimi çizelgesinde çocuğunuzun çiş yaptığı saatleri, çocuğunuza kaka eğitimi verirken mavi kalemle belirlemiştiniz. Tekrar çişini yaptığı saatleri kontrol ederek "çiş eğitimi programı"nı uygulamaya başlayabilirsiniz. Artık çocuğunuz kakasını altına yapmadığı için bezini çıkarabilirsiniz. Çiş eğitimi programını uygularken çocuğunuza fermuar ve düğmeleri olmayan beli lastikli pantolonlar giydiriniz. Çocuğunuzun çişini külotuna ve etrafa yapmasına kızmayın ve sabırlı olun. Çocuğunuz size çişinin geldiğini, sallanmasıyla ya da bacaklarını çapraz hale getirerek belli edecektir. Çizelgede belirlediğiniz saatlerde çocuğunuzu tuvalete götürünüz ve çişini tuvalete yaparsa ödüllendiriniz. Yapmadığı takdirde 5 dakikadan fazla tuvalette tutmayınız. Bir sonraki işaretlediğiniz zaman süresine kadar bekleyiniz ve onu zorlamayınız. Belirlediğiniz saatlere uymaya dikkat ediniz ve çocuğunuza asla kızma-

yınız. Çocuğunuz belirli zaman içinde çişini külotuna yapmazsa, bu davranışı için de çocuğunuzu övünüz ve ödüllendiriniz.

Tuvalet Eğitimi Çizelgesinin Kullanılması

Tuvalet eğitimi çizelgesinde belirtilen zaman aralıklarına uygun şekilde çocuğunuzu 15 gün gözlemleyerek çiş ve kakasını yaptığı saatleri farklı renkteki kalemlerle işaretleyiniz.

KT = Kakasını tuvalete yaptığında

ÇB = Çişini beze yaptığında

ÇT = Çişini tuvalete yaptığında

KB = Kakasını beze yaptığında

KÇT= Kaka ve çişini tuvalete yaptığında

KÇB= Kaka ve çişini beze yaptığında

TUVALET EĞİTİMİ ÇİZELGESİ (1. HAFTA)

SAAT	1. gün	2. gün	3. gün	4. gün	5. gün	6. gün	7. gün
8.00							
8.30							
9.00							
9.30							
10.00							
10.30							
11.00							
11.30							
12.00							
12.30							
13.00							
13.30							
14.00							
14.30							
15.00							
15.30							
16.00							
16.30							
17.00							
17.30							
18.00							
18.30							
19.00							
19.30							
20.00							
20.30							
21.00							

TUVALET EĞİTİMİ ÇİZELGESİ (2.HAFTA)

SAAT	1. gün	2. gün	3. gün	4. gün	5. gün	6. gün	7. gün
8.00							
8.30							
9.00							
9.30							
10.00							
10.30							
11.00							
11.30							
12.00							
12.30							
13.00							
13.30							
14.00							
14.30							
15.00							
15.30							
16.00							
16.30							
17.00							
17.30							
18.00							
18.30							
19.00							
19.30							
20.00							
20.30							
21.00							

III. BÖLÜM

OTİSTİK ÇOCUK VE OYUN

1. Oyuncak Seçimi

Otistik çocuklarda görülen kendi kendini güdüleme (uyarma) davranışı yerine oyuncaklarla oyun oynamanın öğretilmesi hedeflerinizden biri olmalıdır. Bunun için, toplumda kabul görmeyen kendi kendini güdüleme davranışının azaltılmasında uygun olan oyuncaklar seçmeniz gerekmektedir.

Çocuğunuzun ihtiyacı olan duyusal motivasyonların saptanabilmesi için onun ne tipte kendi kendini güdüleme davranışları içine girdiğini gözlemleyip notlar alarak gereksinimlerine uygun oyuncakları belirleyiniz.

Görsel Uyarım Otistik çocuk, ışıklara bakar, dönen objelere gözleri takılır, ellerini inceler, parmaklarını gözlerinin önüne getirip oynatır. Görsel uyarım ihtiyacını azaltabilmek için el feneri, dönen lambalar, tekerlek, kum saati, manyetik toplar, ışık çubukları, ışık tabancası, yazı tahtaları, dürbün ve kurulabilen oyuncaklar vs. gibi oyuncakların alınması uygundur.

İşitsel Uyarım Şarkıları seslendirmeye çalışıp vokal yapar, mırıldanarak şarkı söyler. Dilini şaklatır, eşyaların üzerinde parmaklarını tıklatır. İşitsel uyaranların değiştirilmesi için ses çıkaran oyuncaklar seçin. Örneğin, düdük, zil, konuşan oyuncaklar, radyo, oyuncak piyano, müzik kutuları, itelendiğinde veya çekildiğinde ses çıkaran oyuncaklar, saç kurutma makineleri vb. kullanılabilir.

Dokunsal Uyarım Çocuk kendi vücudunu okşar, kendini çimdikler, parmağını ağzına sokar ve ellerine ipleri dolar. Bu tür çocuklar için ise iple hareket eden kuklalar, balık oltaları, mızıka, flüt gibi nefesli müzik aletleri kullanılabilir

Vücudun Uyarılması Çocuk gövdesini sallar, zıplar, kendi etrafında döner. Vücut uyaranlarının değiştirilmesi için vücuda değen malzemeler seçin. Bunun için yüz masaj aletleri, yumuşak tüylü oyuncaklar, kuklalar, sakız, vücut boyaları ve battaniyeler kullanılabilir.

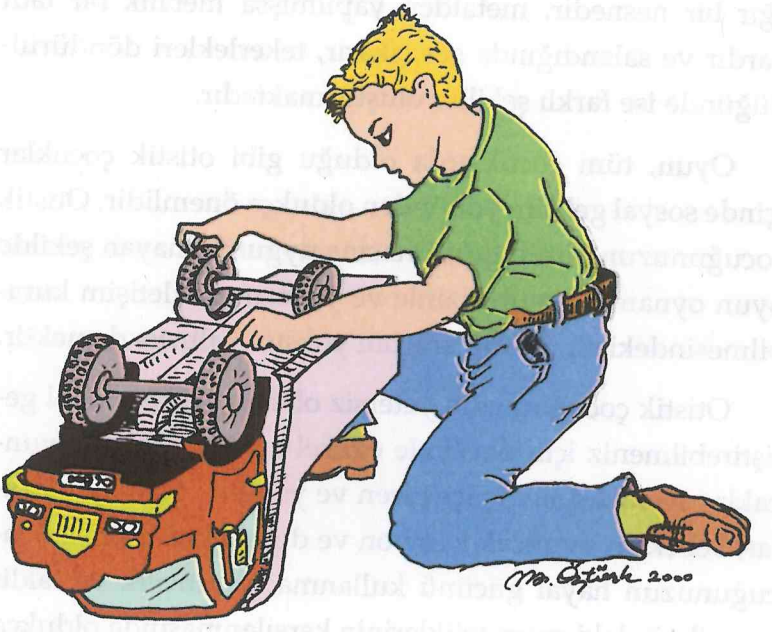
Vücut Şeklinden Uyarılması Çocuk vücudunu garip şekillere sokar, çeşitli pozlar verir, ayak parmakları üzerinde yürür, kafasını yana eğerek dolaşır. Vücut şeklinden uyarılmanın değiştirilmesi için hareket veya pozisyonu değişken oyuncaklar seçin. Örneğin oyuncak at, üzerinde

zıplayabileceği büyük terapi topları, içinde ve üzerinde dönülebilecek silindirik araçlar, vagonlar, döner büro koltuğu, hamak, salıncak, trambolin vb. kullanılabilir.

Bu oyuncaklardan bir çoğunu çocuğunuz görür görmez hoşlanacak ve en çok tercih edeceği oyuncağı haline gelecektir, sürekli aynı oyuncakla oynamak isteyecektir. Bu yüzden, başka oyuncaklarla oynaması için çocuğunuzu teşvik etmeniz gerekecektir. Farklı oyuncakları, farklı sürelerle denemelisiniz. Örneğin, her oyuncağı bir hafta süreyle deneyebilirsiniz. Eğer çocuğunuz bu oyuncaklardan herhangi birisine çok bağlanırsa, o zaman bu oyuncağı beceri öğretiminde ödül olarak da kullanılabilirsiniz. Örneğin, bir etkinlik süresince uygun oturduğu için en çok sevdiği (bağlandığı) oyuncağıyla onu ödüllendirebilirsiniz.

2. Oyuncaklarla Oynama

Otistik çocukların oyun oynama biçimleri ve oyuncaklarla oynamaları normal çocuklardan oldukça farklıdır. Genelde bu çocukların bir oyuncakla uygun oynamadıkları gözlenmektedir. Otistik bir çocuk herhangi bir oyuncağı eline aldığında onu döndürme, yuvarlama, elinde tutma ya da atma gibi amaçsız davranışlar göstermektedir.

Otistik çocukların çoğu çamaşır makinesinde dönen çamaşırları saatlerce izleyebilir. Bunun yanı sıra eline aldığı oyuncak arabasını normal şekilde sürmek yerine ters çevirerek ve yalnızca tekerleklerini döndürerek oynayabilir. Otistik bir çocuğun, oyuncak bir arabayı algılaması ile otistik olmayan bir çocuğun algılaması oldukça farklıdır. Otistik çocuğunuza göre bu araba yalnızca soğuk, sert,

ağır bir nesnedir, metalden yapılmışsa metalik bir tadı vardır ve salandığında ses çıkarır, tekerlekleri döndürüldüğünde ise farklı şekiller oluşturmaktadır.

Oyun, tüm çocuklarda olduğu gibi otistik çocuklar içinde sosyal gelişim yönünden oldukça önemlidir. Otistik çocuğunuzun bütün gün amacına uygun olmayan şekilde oyun oynaması onun sizinle ve yaşıtlarıyla iletişim kurabilmesindeki en önemli araçtan yoksun kalması demektir.

Otistik çocuğunuzun yetersiz olan oyun becerisini geliştirebilmeniz için öncelikle eğitsel amaca yönelik oyuncaklar seçmelisiniz. İç içe giren ve yap-boz türü oyuncaklar, bebekler, oyuncak kamyon ve diğer araçlar otistik çocuğunuzun hayal gücünü kullanma, yaratıcılık ve taklit becerilerindeki yetersizliklerinin karşılanmasında oldukça önemlidir.

Otistik çocuklarınızın uygun oyun oynama davranışı kazanabilmesi için öncelikle taklit etme becerilerini geliştirme konusunda yardımcı olmalı ve oyuna dönüştürebilecekleri normal yaşantıları sunmalısınız. Örneğin, oyuncak çöp kamyonuna sahip çocuğunuz, çöpçünün çöp kovalarını kamyona boşalttığını hiç görmemiş ya da farkında olmamışsa onunla bu oyunu oynamanız oldukça zor

olacaktır. Ayrıca toplu taşım araçlarına binmeyen ve bunu gözlemlemeyen bir çocuktan oyun ortamında şoför rolünü oynaması beklenemez. Otistik çocuğunuzun hayali oyun oynamayı öğrenmesine yardımcı olmak amacıyla onu bu tür oyunları oynayan akranlarıyla bir araya getirerek oyuna katılmasını ve onları model alarak anlamlı oyun oynamayı öğrenmesini sağlamalısınız.

Eğer otistik bir çocuğa oyun oynaması için fırsat verilir, nasıl oyun oynayacağı gösterilir ve buna özendirilirse bu beceriyi kazanma olasılığı artacaktır. Bu beceriyi kazandırırken neler yapacağınıza dair öneriler aşağıda yer almaktadır.

Otistik çocuğunuzun oyun becerilerinin gelişmesi için öncelikle uygun oyuncaklarla oyun oynama fırsatı sağlamalısınız. Çocuğunuza yalnızca uygun oyuncak seçmeniz oyun becerilerinin gelişmesinde yeterli değildir. Bunun yanında yapılandırılmış oyun ortamı sağlamalısınız. Hatta siz aktif olarak onunla oyun oynamalısınız. Başlangıçta çocuğunuza oyuncak kamyonlarla ve evlerle oynamayı öğretebilirsiniz. Bunu öğretirken her oyuncaktan ikişer tane almanız gerekmektedir. Kendi oyuncağınızı alın ve çocuğunuzun da oyuncağını almasına teşvik edin. Çocuğu-

nuz, sizin "oyuncağını al" veya "haydi oynayalım" yönergenizi yerine getirip, kendi oyuncağını alana kadar bu teşvikleri sürdürünüz. Daha sonraki aşamada oyuncak bebeği almakla kalmayıp onu kolunuza yatırınız ve çocuğunuzun da aynısını yapması için onu teşvik edip bu davranışı pekiştiriniz. Ayrıca oyuncak bebeği dizinizde sallayınız, uyutunuz, üzerine örtü örtünüz, besleyiniz çocuğunuzun da aynı hareketleri taklit etmesini sağlayınız. Bunları yaparken bebek uyuyor, acıkmış gibi çocuğunuzun oynadığınız oyuna ilişkin sözel ifadelere de dikkatini çekiniz ve onun sözel olarak da oyuna katılımını teşvik ediniz.

Oyuncak kamyonla da aynı aşamaları gerçekleştirebilirsiniz. Kamyon da durur, kalkar, deposuna benzin konulur, üzerine yük yüklenir ve boşaltılır. Hareketleri yaparken bunları sesli olarak da ifade etmeyi ve çocuğunuzdan da aynı şekilde sesli olarak ifade etmesini isteyebilirsiniz. Oyuncalardan birer çift almanın avantajı, çocuğunuzun sizin, ondan ne istediğiniz konusunda emin olmasını sağlamaktır. Artık sizi taklit ederken kullanabileceği kendine ait bir oyuncağı vardır.

Bloklarla Oyun Oynama

Bir otistik çocuk için öğrenmesi en kolay aktiviteler-

den biri de bloklarla oyun oynamaktır. Bu aktivitenin çocuğunuza öğretilmesi için bir çift blok setine sahip olmalısınız. Siz bir setle oyun oynarken, çocuğunuzun da aynı bloklarla oynaması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, çocuğunuzun sizin inşa ettiğiniz bir örnek modele bakarak aynı modeli kendi bloklarıyla inşa etmesini öğretmektir.

Bloklarla oynamayı çocuğunuza öğretmeye hazırlanırken sizin ve çocuğunuzun birbirinize kolaylıkla ulaşabileceğiniz mesafede ve bloklarında sığabileceği genişlikte bir masaya karşılıklı oturmalısınız. Başlangıçta masa üzerinde sadece birkaç blok bulunmalı fakat eğitim ilerledikçe blokların sayısını arttırılmalısınız. Eğer masa her ikinizin de aynı anda çalışabileceği büyüklükte değilse, gereksiz malzemeleri ortadan kaldırıp yere oturabilirsiniz.

1. basamak: Bloklardan birbirine benzer iki tanesini alın, birini önce kendi önünüze diğerini de çocuğunuzun önüne koyun. Çalışmaya "Sen de yap" diyerek başlayabilirsiniz. Kendi bloğunuza dokunup, çocuğunuzu teşvik ederek, kendi bloğuna dokunmasını sağlayıp daha sonra da kademeli olarak teşviklerinizi azaltabilirsiniz. Başlangıçta sizin bloğunuza dokunabilir. Bunun için çocuğunu-

zu kendi bloğuna dokunmasına teşvik edip, gerekirse fiziksel yardımda bulununuz. Zaman içinde siz kendi bloğunuza dokununca çocuğunuzda sizi taklit ederek kendi bloğuna dokunur hale gelecektir. Bundan sonra birlikte bloğu havaya kaldırmak veya masaya koymak gibi daha karmaşık adımlara geçmelisiniz.

2. basamak: Şimdi çocuğunuza iki blokla oynamayı öğretebilirsiniz. Kendi önünüze iki blok alıp, benzerlerini de çocuğunuzun önüne koyarak çalışmaya başlayabilirsiniz. Şimdi bloklardan önce birine sonra diğerine dokununuz, çocuğunuzun da aynı hareketi yapması için teşvik ediniz. Siz önünüzdeki iki bloğa dokunduktan sonra çocuğunuzun da hemen kendi bloklarına dokunmasını sağlayana kadar teşvik etmeyi sürdürüp daha sonra bu teşvikleri yavaş yavaş azaltınız. Önünüzdeki bloğun üzerine diğer bloğu koyunuz. Çocuğunuzu da önündeki bloğun üzerine diğer bloğu koyması için teşvik edin. Çocuğunuz bloklardan birini diğerinin üzerine koyma hareketini taklit etmeye başladıktan sonra onun sizin yaptığınız "kule"yi taklit edebilmesini sağlamak için blok sayısını arttırınız.

3. basamak: Çocuğunuz bloklarla oynamaya ve yar-

dımsız olarak kule inşa etmeye başladığında "köprü" inşa etmek gibi, daha karmaşık oyunları öğretmeye başlayabilirsiniz. Öncelikle köprüyü önce kendiniz inşa etmelisiniz. Kesin ve ayrı hareketlerle iki bloğu yan yana koyup üstlerine her iki bloğu ortalayacak şekilde bir başka blok koyun. Çocuğunuzu sizin hareketlerinizi taklit etmesi için teşvik edin. Başlangıçta ona "Sen de yap." veya "Benim gibi yap" türünden komutlar vermeniz faydalı olabilir. Çünkü bu komutlar ona sizin yaptığınız şekle dikkat etmesi gerektiğini anlatan ipuçlarıdır. Sizin yaptığınız şekli taklit etmeyi öğrendikten sonra hızlı bir şekilde (çocuğunuz daha şekli yapmaya fırsat bulamadan) yaptığınız köprüyü bitirmelisiniz. Şimdi ona sadece tek tek sizin hareketlerinizi taklit etmeyi değil "son ürünü" öğretmektesiniz. Çocuk bu yöntemle bir köprü inşa etmeyi bir kez başardıktan sonra şimdi kulenin yanına bir de köprü inşa edebilir. Böylece çocuğunuz birden çok şekli yapabilecektir.

4. basamak: Çocuğunuz, sizi taklit ederek bloklardan çeşitli şekiller inşa etmek için gerekli olan parçaları öğrendikten sonra siz kendi bloklarınızı ortadan kaldırıp çocuğunuzdan kendi blokları ile çeşitli şekiller inşa etmesini isteyebilirsiniz. Daha sonra çocuğunuza bu şekillerin adlarını da öğretebilirsiniz.

3. Kendi Başına Oyun Oynama

İlk önce çocuğunuza siz onunla beraberken ve oyuna aktif olarak katılımıyla oyun oynamayı öğretin. Önce iki oyuncakla sonra da yavaş yavaş daha fazla oyuncakla oyun oynamayı öğretmelisiniz veya çocuğun resim çizme ya da bloklardan bir köprü yapma gibi basit bir görevi yapmasını isteyebilirsiniz. Çocuğunuz oynamaya başladıktan sonra yavaş yavaş onun oyun alanından uzaklaşın ve en sonunda da çocuğunuzu odada bir dakika yalnız bırakacak şekilde terk edin. Siz odaya geri döndüğünüzde eğer yaptığı işi tamamlamışsa veya çocuğunuz hâla oyun oynamayı sürdürüyorsa onu coşkulu bir şekilde takdir edin ve ödüllendirin.

IV. BÖLÜM

OTİSTİK ÇOCUKLARDA GÖRÜLEN DAVRANIŞ PROBLEMLERİ

1. Öfke Nöbetleri

Öfke nöbetleri, genellikle çocuğun sevdiği bir ödülün kaybına veya günlük rutindeki değişiklere olan tepkisidir.

Öfke nöbetleri bağırma, ağlama gibi hafif veya vurma, tırnaklarıyla çizme, ısırma, kendini yerden yere atma, eşyaları devirme, cam kırma, kafasını duvara vurma gibi şiddetli davranışlarla kendini gösterebilir. Bu nöbetler arada sırada, kısa süreli (birkaç dakika süresince) olabildiği gibi her gün, saatlerce devam edebilir.

Ailelerin, otistik çocuklarının öfke nöbetlerine hiçbir zaman teslim olmamaları çok önemlidir. Örneğin, çocuğunuzun çikolata istediğini ve bu nedenle ağladığını ve bağırdığını sizin de dayanamayıp çocuğunuza hemen istediği çikolatayı verdiğinizi düşünelim. Böylece çocuğunuz olumsuz davranış gösterdiğinde her istediğini elde edebileceğini öğrenecektir. Bu olay çocuğunuzun öfke nöbetinin daha fazla sıklıkta ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Ço-

cuğunuz çikolata istiyor ve bu nedenle ağlıyorsa çocuğunuzun bu davranışıyla ilgilenmeyin ve fiziksel olarak çocuğunuza müdahale etmeyin. Sözel yönergeyle çocuğunuzun adını söyleyin "..... sakin ol" komutunu verin. Çocuğunuz sakinleştiğinde "tamam işte çikolatanı veriyorum" diyerek çocuğunuzun çikolatasını vermelisiniz.

Öfke nöbetleri geçiren çocuğunuzun bu davranışlarını görmezden geldiğiniz takdirde bu öfke nöbetlerinin büyük ihtimalle yok olacağını unutmamanız gerekir. Unutulmaması gereken başka bir önemli noktada, çocuğunuzun kendisinin değil problem davranışının görmezden gelinmesidir.

Çocuğunuz öfke nöbeti geçirirken dayanamayıp, isteklerini yerine getirir veya gereksiz telaşa kapılırsanız öfke nöbetleri daha da artacaktır. Eğer ilgilenmezseniz öfke nöbetleri büyük ihtimalle yok olacaktır. Ayrıca çığlıklara dayanabilirseniz ve hem kendisini hem de sizin canınızı çok fazla yakmazsa, sanki böyle bir şey olmuyormuş gibi bunun üstesinden gelmeye çalışın. Bu yöntemin adı "yok etme"dir. Yok etme yöntemini yetişkinlere ve çocuklara uygulamak bazen zordur, çünkü bu davranış yavaş yavaş azalmadan önce bir süre devam edecek, çoğunlukla bir ye-

re kadar artış gösterecek ve bu aşamadan sonra bitecektir. Çocuğu yalnız bırakmak veya yüzüne bakmamak yöntemi bazen bu nöbetlerle başa çıkmanın en iyi yoludur. Fakat şunu unutmayınız, bazı çocuklar için onları yalnız başına bırakmak bir cezadan çok bir ödüldür, böyle olunca da işe yaramayacaktır. Bu nedenle çocuğunuzu çok iyi gözlemleyerek hangi yöntemi kullanacağınıza karar vermelisiniz.

Çocuğunuz öfke nöbeti geçirdiği sırada bulunduğu ortamdan uzaklaştırarak "ayrı odaya koyma" tekniğini uygulayabilirsiniz. Bu odada geçirdiği sürenin çok uzun olmamasına (en fazla 5 dakika), bulunduğu ortamın güvenli olmasına ve herhangi bir uğraşıyla ilgilenmemesine dikkat etmelisiniz. Bu tekniği kullanırken dikkat etmeniz gereken en önemli husus, çocuğunuz sustuğunda ve öfke nöbeti yok olduğunda onun yanına gitmeniz ve onunla ilgilenmenizdir. Bu şekilde istenmeyen davranışta bir azalma olurken diğer yandan çocuğunuza onunla ilgilendiğiniz ve bütün yaşanan olumsuzluklara rağmen onu kabul ettiğiniz mesajını da vermiş olursunuz.

Eğer öfke nöbetlerini herhangi bir gerilim başlatıyorsa, bu durumda öfke nöbetlerini yaratan sebebi ortadan kaldırarak bu nöbetleri azaltabilirsiniz ve hatta oluşmasını

engelleyebilirsiniz. Bunun için çocuğunuzu içinde bulunduğu ortamlarda çok iyi gözlemlemelisiniz.

2. Kendi Kendini Güdüleme

Otistik çocukların farklı şekillerde sallanma, dönme, el ve ayaklarını sallama, gözlerini döndürme ve gözlerini kısma gibi tekrarlayan basma kalıp davranışları vardır. Bu tipte davranışları kendi kendini güdüleme (uyarma) olarak adlandırıyoruz. Genellikle yapılan hareketler, tekrarlanan, monoton hareketlerdir ve yıllarca sürebilir.

Kendi kendini güdüleme (uyarma) davranışı diğer kabul edilen sosyal davranışların sayısı ve sıklığı ile ters ilişkilidir. Sosyal davranışlar fazla iken kendi kendini güdüleme davranışı azdır. Bunun için çocuğunuza öğretebileceğiniz daha uygun bir davranış varsa kendini güdüleme davranışında azalma olacaktır. Örneğin, sürekli ellerini sallayan bir çocuk düşünelim. Ellerini sallaması yerine, ellerini pantolonunun cebine sokma davranışını öğretebilirsek, ellerini sallama davranışında azalma olacaktır.

Çocuğunuz kendi kendine güdüleme davranışını ona eğitim verirken ya da onunla konuştuğunuz zaman yapıyorsa, dikkatini toplayamayacaktır. Bu nedenle çocuğu-

Otistik çocuk, kendi etrafında dönme gibi "kendi kendini güdüleme davranışı" içerisine girebilmektedir.

nuz bu güdüleme hareketlerini yapmaya başladığında onu engellemeli ve yüksek sesle "hayır" demelisiniz. Çocuğunuz kendi kendini güdülemeyi durdurur durdurmaz onu ödüllendirmelisiniz (Aferin, çok güzel harikasın vb.).

Herhangi bir güdüleme davranışının durdurulması daha az baskın bir davranışın artmasına yol açabilir. Örneğin, çocuk çok sık sallanıyorsa ve bu sallanma baskı altına alınırsa o zaman çocuk gözlerini dikip bakma davranışı içerisine girebilir. Bu da bastırılırsa o zaman sesler çıkarma veya mırıldanma davranışı başlayabilir. Bu durumda ailenin yapması gereken, çocuğa eğitim sırasında daha az rahatsızlık veren ve sosyal anlamda daha fazla kabul gören başka bir davranış öğretmektir. Örneğin, ellerini sürekli ovuşturma ve parmaklarını çekme davranışı çocuğun yazı yazma becerisini engelleyeceğinden bu davranış yerine çocuğun kalem tutmadığı eliyle lastik egzersiz topunu sıkma davranışı öğretilerek diğer eliyle yazı yazmasını sağlayabilirsiniz.

Problem Davranış Nedir?

Otistik çocuğun bulunduğu yaş grubu içerisinde gösterdiği davranışların problem davranış olup olmadığına karar verecek kişiler öncelikle siz anne ve babalarsınız.

Çevrenizde yer alan kişilerin bu davranışlara ilişkin algılamaları ve yorumları problem davranışı belirlemede yeterli değildir. Bu yüzden problem davranışları tanımlarken;

- Otistik çocuğunuzun gösterdiği davranış ileride kendisi ve çevresi için tehlike oluşturur mu?
- Çocuğunuzun gösterdiği davranış diğer çocuklarınız için belirlediğiniz davranış kalıplarıyla uyum gösteriyor mu?
- Çocuğunuzun gösterdiği davranışı hiç yapmamasını mı istersiniz?

sorularına vereceğiniz cevaplar çok önemlidir. Bu sorulara verdiğiniz cevaplar problem davranışı belirlemede size yardımcı olabilecektir.

Problem Davranışlarla Başa Çıkmada Dikkat Edilecek Hususlar

Otistik çocukların öfke nöbetleri kendilerine ve çevrelerine zarar verici boyutlarda olabilir. Bu nedenle onu emniyetli, güvenli bir ortam içerisinde sakinleştirmeye çalışmak önemlidir. Bunun için bazen onu arkadan kol ve bacaklarını kavrayarak, sarmalayarak öfkesi geçinceye kadar beklemek gerekebilir. Öfke nöbetleri sık ve denetlenmesi

zor oluyorsa hekimden ilaç tedavisi konusunda yardım almalısınız.

Otistik çocuğunuz beraber yaptığınız bir etkinlik sırasında problem davranış gösteriyorsa, etkinliği kesmeyiniz ve yapmakta olduğunuz etkinliği sürdürünüz.

Çocuğunuzla birlikte yap-boz yaptığınızı düşünelim. Etkinliğin ortasında size aniden tekme atmaya başladıysa etkinliği kesmeyiniz ve çocuğunuzun size tekme atamayacağı bir mesafede durunuz ve etkinlik ortamından uzaklaşmadan çocuğunuzun davranışını gözleyiniz. Çocuğunuzun adını kararlı biçimde söyleyerek" ..... sakin ol" ve "Yap-bozunu tamamladıktan sonra ne istiyorsan onu yapabiliriz." diyerek etkinliğini mutlaka tamamlamasını sağlayınız. Bu şekildeki kararlı tutum ve davranışınızla çocuğunuza yapmakla yükümlü olduğu etkinlikten, problem davranış göstererek kaçamayacağını öğretmiş olacaksınız.

Çocuğunuzun gösterdiği problem davranışı yok etmek için hiçbir zaman fiziksel mücadele içerisine girerek başa çıkmaya çalışmayınız. Çocuğunuza vermeniz gereken "isteklerimize ulaşmada fiziksel güç kullanmanın uygun yol olmadığı" mesajıdır. Eğer çocuğunuzun problem

davranışını yok etmek için fiziksel güç kullanma yolunu seçerseniz, çocuğunuz sizin davranışlarınızı model alacağından büyüdükçe ve gücü artmaya başladıkça isteklerinin yerine getirilmesi için çevresinde bulunan kişilere fiziksel güç uygulayabilecektir.

Çocuğunuzun gösterdiği problem davranışların yanında olumlu davranışlarını da gözlemleyiniz. Dikkatinizi olumsuz davranışlarından çok olumlu davranışlarına yöneltiniz. Eğer çocuğunuzun her zaman problem davranışlarıyla ilgilenirseniz çocuğunuz zaman içinde ilginizi çekmek için bu davranışları kullanmayı alışkanlık haline getirecektir.

Çocuğunuzun problem davranışını ortadan kaldırmak ya da azaltmak için girişimde bulunduğunuzda çocuğunuz buna tepki olarak problem davranışı daha da arttırabilir. Bu durum sizi yanıltmamalı, sabırlı ve kararlı olarak girişiminizi sürdürünüz.

Çocuğunuzun problem davranışıyla başa çıkmada çevresinde bulunan herkesin iş birliği içerisinde kararlı ve sabırlı bir tutum sergilemesi gerekmektedir. Bu tutarlı tutumun çocuk hangi ortamda olursa olsun (ev, okul, tatil vb.) mutlaka sürdürülmesi gereklidir.

V. BÖLÜM
OTİSTİK ÇOCUĞUN SOSYAL GELİŞİMİNİN DESTEKLENMESİ

Otistik çocukların, yaşadıkları toplumun parçası olmayı öğrenebilmeleri için mutlaka sosyal etkileşim ve beceri alanlarında destek almaları gerekmektedir. Anne ve babalara bu konuda düşen görev ise otistik çocuklarının sosyal gelişim düzeylerini izlemek ve sosyal becerilerde

ilerlemelerine yönelik olarak, yapılandırılmış sosyal ortamlarda bağımsızlıklarını arttırıcı fırsatlar yaratmaktır.

Bir çok anne ve baba, çocuklarıyla birlikte restorana, komşuya veya markete yaptıkları ziyaret ve gezilerde zorluk çekmişlerdir. Çocuklar bir marketin raflarını devirme, öfke nöbetlerine girme veya restoranda otur urken diğer müşterilere yiyecek atma gibi davranışlar göstermektedirler. Bazen de caddede giderken yola fırlamak veya şehirde kaybolmak gibi olaylar çocuğun hayatının tehlikeye girmesi anlamına gelmektedir. Her ne olursa olsun, kuralsız davranışlar sergileyen bir çocuk hem kendisini hem de ailesini eve hapsedecektir. En son gittiğiniz yerde çocuğunuz yiyecekleri yere atmış, masa ve rafları devirmiş, masa örtüsünü çekmişse tekrar o yere gitmeye çekinirsiniz. Aynı şekilde, çocuğunuzun huzursuzluk yaratacağı korkusuyla evinize de kimseyi de davet edemez duruma gelebilirsiniz.

Otistik çocuklar değişik sebeplerden dolayı sıklıkla sosyal etkileşimden ve sosyal ortamlardan geri çekilirler. Genellikle yetişkinleri ve bulundukları grup içindeki diğer çocukları da şaşırtan hareketlerde bulunurlar. Yakınlarıyla göz kontağı kurabilen bir otistik çocuk, değişik bir sos-

yal ortamdayken, içinde bulunduğu gruptaki kişilerle iletişime girmekten kaçınabilir. Bunun nedeni otistik özelliğine bağlı olan iletişim tarzı sebebiyle diğer kişinin iletişim kurma çabalarını anlayamamasındandır.

Aşağıda çocuğunuzun sosyal gelişimini desteklemeye yönelik etkinlikler yer almaktadır:

Markete Ziyaret

Önce evde "markete gitme" eğitimiyle işe başlayın. Evinizin bir köşesine aynen bir markette olabileceği gibi kutular, konserveler, çeşitli paket gıdalar vb. malzemeler yerleştirin ve bir market arabası ya da bebek arabası edinin. Bir kişinin kasada oturan market görevlisini oynaması ve ayrıca oyuncak bir kasanız olması gerekmektedir. Alınan yiyecekler için ödeme yapmak üzere biraz parayı da hazır bulundurun. Öncelikle en basit hareketten başlayarak çocuğunuza market arabasını sizinle beraber düzgün bir şekilde sürmeyi ve "dur" dediğinizde durmasını öğretin. Her zaman adım adım eğitim verin. Örneğin ödeme yaparken önce siz ödeme yapmalı sonra çocuğunuza bunu yapmasını öğretmelisiniz.

Markete ziyaret eğitiminde, aynı zamanda çocuğu-

nuzla "dur", "bisküvi paketini koy", "hayır", "koşma", "elini çek", "her şeye dokunma", "elimden tut" gibi basit emirleri de çalışmış olacaksınız. Markete gitmeden önce çocuğunuzun malzemeleri sağa sola atmadığından, market arabasını sürerken bağırıp çağırmadığından veya diğer uygunsuz davranışları yapmadığından emin olmalısınız.

Toplum içinde yapacağınız ilk market ziyaretini plânlarken, gideceğiniz yerin olabildiğince yakın ve tenha olmasına dikkat edin. Çocuğunuzu çok kalabalık, insanların kasada kuyruğa girme olasılığının fazla olduğu büyük marketlere götürmeyin. On beş dakika kadar alışveriş yapabileceğiniz evinize yakın bir markete gitmeniz daha uygun bir seçim olacaktır.

Lokanta Ziyaretleri

Çocuğunuzla lokantaya gittiğinizde davranışlarını kontrol altına alamıyorsa öncelikle masada nasıl davranacağını evde öğretip, çocuğunuza gerekli deneyimleri vermek amacıyla bir süre için evde küçük bir lokanta ortamı hazırlayın. Örneğin, çocukların öğrenmede en çok zorluk çektikleri davranışlardan birisi beklemektir. Evde herkes yemek hazır olduğunda masaya oturmakta ve hemen yemeğe başlamaktadır. Bu nedenle öncelikle, çocuğa uzun

sürer oturup beklemesini öğretmelisiniz. Dışarıda yemek yemeye karar verdiğinizde, başlangıçta bir fast food (hazır ve hızlı yemek) lokantasına gidebilirsiniz. Daha sonra yavaş yavaş daha farklı ve yemeklerin daha uzun sürede servisinin yapıldığı normal lokantalara gitmeyi deneyebilirsiniz.

Sosyal Becerilerin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

- Otistik çocuğunuzun karşılaştığı sosyal zorlukları gözlemlemeli ve bu zorluklarla baş etmesine yönelik etkinlikler plânlamalısınız.

- Otistik çocuğunuzun etkileşim ve iletişim içinde olmaya yönelik olan isteklerini anlamaya çaba göstermelisiniz.

- Otistik çocuğunuzun içinde bulunduğu sosyal değişimlere yönelik etkinliklere (doğum günü partileri, geziler vb.) yer vermeli ve desteklemelisiniz.

- Otistik çocuğunuzun toplumca belirlenmiş sosyal kuralları öğrenmesi onun bu ortamlara uyumunu kolaylaştıracaktır. Otistik çocuğunuza sosyal kuralları öğretirken otobüs ve sıra bekleme, merhaba diyebilmeye yönelik etkinlikler plânlamalısınız.

Sosyal Aktivitelere Katılım

Otistik bir çocuk, diğer çocuklarla birlikte oyun oynama fırsatı oluştuğunda ilgisiz ve ayrı konumdadır. Bunun sebebi, otistik çocuğun oyun oynama biçiminin alışılmışın dışında olması ve genellikle diğer çocukların oyun oynama biçimlerine uymamasıdır. Otistik çocuklar sıklıkla diğer çocukların oyunlarını seyrederler, oyuna nasıl katılacaklarını bilemezler, kendi ilgileri doğrultusunda nasıl iletişim kurulacağını da bilemediklerinden diğer çocukların sosyal içerikli oyunlarını anlayamazlar.

Otistik çocuğunuzu yaşıtlarıyla her fırsatta oyun oynamaya teşvik ederken o ortamda çocuğunuzun pasif ve belli becerilerden yoksun olmaması için ona aşağıda yer alan oyun oynama becerisinin öğretimine başlayınız.

Çocuğunuza basketbol oynamayı öğretmek istediğinizi varsayalım. Bunun için, iki tane top alınız ve siz toplardan birini alırken çocuğunuza "sen de topu al" komutunu veriniz. Daha önce de yaptığınız gibi onu teşvik ediniz ve gerekirse yardım ediniz. Topu yere vurup yakalayınız ve aynısını çocuğunuzun da yapmasını isteyiniz.

Eğer yapmazsa fiziksel yardımla elini tutarak istediği-

niz hareketleri tek tek göstermelisiniz.

Çocuğunuza yerden sektikten sonra bir topu tutmayı öğretmek istediğinizi varsayalım, ilk olarak topun yakalanması hareketini ayrı bir hareket olarak öğretmek zorun-

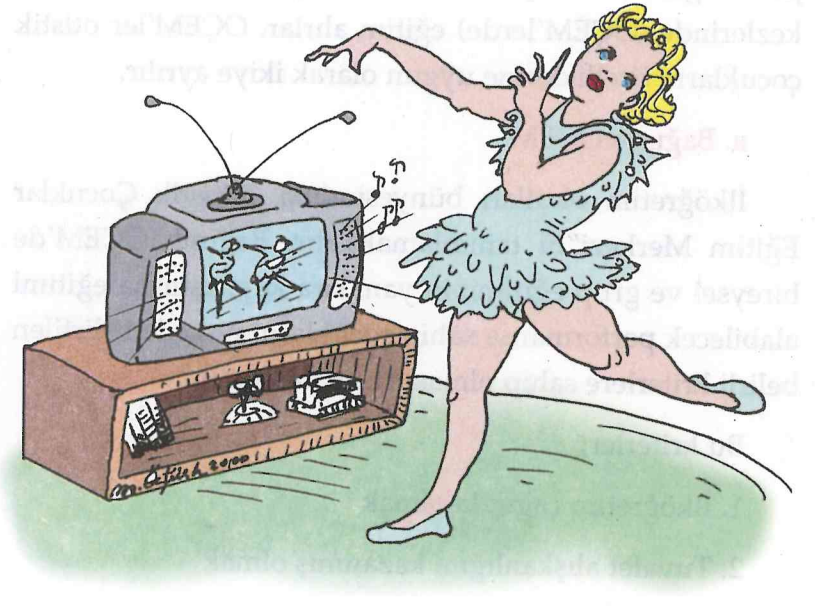
da kalacaksınız. Bu hareket, çocuğunuzun kollarını ileri uzatmasını sağlayıp sadece kucağına topu bırakmakla ve onu teşvik edip daha sonra giderek biraz daha uzaktan (5 cm, 10 cm, 20 cm vs.) topu ona atmakla öğretebilirsiniz.

Çocuğunuza basket atmasını öğretmek istiyorsanız önce ona topu duvardan sektirmeyi öğretiniz ve daha sonra göz seviyesindeki bir potaya çemberden atmayı öğretiniz ve yavaş yavaş öyle bir uzaklığa geliniz ki artık çocuğunuz topu çemberden geçirmek için onu havaya atmak zorunda kalsın.

Çocuğunuza basket oynamanın yanı sıra dans etmesini de öğretebilirsiniz. Gelişim bozuklukları gösteren çocukların bir çoğu müziği sevmekte bazıları ise harika bir ritim duygusuna sahiptirler. En çok sevdiği müziği çalınız, çocukla yüz yüze ayakta durunuz ve sonra bir ayaktan diğerine sallanmak gibi çok basit bir hareketi öğretmeye başlayınız. Gerekirse çocuğunuza ipucu veriniz ve yapamazsa fiziksel yardımla yapmasını sağlayınız. Daha sonra giderek diz kırma, ayaklarını ileri geri hareket ettirme, kendi etrafında dönme gibi daha karmaşık hareketleri tanıtınız. Her zaman olduğu gibi, çocuk bu hareketleri kendi başına yapmak istemezse fiziksel yardımla tek tek

yaptırınız.

Öğretmeyi plânladığınız davranışa model oluşturarak, çocuğunuza bir çok işe yarar ve zevkli davranışları öğretebilirsiniz, sizin oluşturduğunuz davranışı model alarak taklit etmesi için onu cesaretlendiriniz ve teşvik ediniz.

Otistik bir çok çocuk müzik dinlemekten ve dans etmekten hoşlanmaktadır.

VI. BÖLÜM

OTİSTİK ÇOCUKLARIN EĞİTİMLERİ

Bireysel farklılıkları ve otistik özelliklerinden dolayı mevcut eğitim-öğretim olanaklarından yararlanamayan 3-15 yaş grubundaki otistik çocukların özelliklerine ve eğitsel gereksinimlerine yönelik eğitim öğretim görmelerini sağlamak üzere hazırlanan "Otistik Çocuklar Eğitimi Projesi"ne göre otistik çocuklar Otistik Çocuklar Eğitim Merkezlerinde (OÇEM'lerde) eğitim alırlar. OÇEM'ler otistik çocukların özelliklerine uygun olarak ikiye ayrılır.

a. Bağımlı OÇEM

İlköğretim okulları bünyesindeki "Otistik Çocuklar Eğitim Merkezi"ni tanımlamaktadır. Bağımlı OÇEM'de bireysel ve grup eğitiminin yanı sıra kaynaştırma eğitimi alabilecek performansa sahip çocukların projede belirtilen belirli kriterlere sahip olması gerekmektedir.

Bu kriterler;

1. İlköğretim çağında olmak
2. Tuvalet alışkanlığını kazanmış olmak

Burada amaçlanan; tuvaletini kontrol edip, bağımsız olarak tuvaletini yapan çocukların tespit edilmesi ancak, tuvalet alışkanlığı bir bütün olarak düşünüldüğünde tuvaletini yaptıktan sonra sifon çekme ya da tuvalete su dökme, el yıkama gibi beceriler de yer almaktadır. Bu kriterde sayılan becerilerin olmaması okula alınmasını engellemez.

3. Sözel iletişim kurabilmek

Sözel iletişimden kasıt; alıcı ve ifade edici dil becerisi gelişmiş çocuklar kastedilmektedir. Ancak sadece alıcı dili gelişmiş herhangi bir nedenle ifade edici dili gelişmemiş çocuklarda alınabilir.

4. Yoğun davranış problemleri (ağlama, öfke nöbetleri vb.) olmamak

Yoğun davranış problemleri olarak; problem davranışın kaynağı organik nedenlere bağlı olarak tıbbi tedavi sonucunda değiştirilebilecek süreğen davranış bozuklukları kastedilmektedir.

5. Otistik özelliklerinden başka bir engeli bulunmamak

Burada; görme, işitme ve ortopedik engelliler kastedilmektedir.

6. Eğitim-öğretimini engellemeyecek derecede psikomotor gelişimine sahip olmak

Bağımlı OÇEM'e alınacak çocukların küçük ve büyük motor gelişimleri sosyal ortama girmelerine engel oluşturacak derecede geri olmaması kastedilmektedir.

b. Bağımsız OÇEM

Otistik çocukların eğitildiği, Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı özel eğitim kurumunu tanımlamaktadır. Bu özel eğitim kurumunda bireysel ve grup eğitimi alabilecek performansa sahip çocukların projede belirtilen belirli kriterlere sahip olması gerekmektedir.

1. Üç yaşını doldurmuş olmak

2. Tuvalet gereksinimini (3-6 yaş) haber verebilmek

Altı yaş üzerindeki çocuklar için tuvalet alışkanlığını kazanmış olmak

3. Okula devamını engelleyecek derecede tedaviye gereksinimi olmamak

Çocuğun herhangi bir hastalığı organik problemi ilaca bağımlılığını ya da sürekli tedavisini gerektiriyorsa incele-

me sonucunda okula devam etmesi sakıncalı ise kaydı yapılmaz.

4. Otistik özelliklerinden başka bir engeli bulunmamak, burada görme, işitme, fiziksel engeller kastedilmektedir.

KAYNAŞTIRMA PROGRAMI

Eğer otistik çocuk yaşadığı toplumun parçası olmak, eğitim almak, oynamak, çalışmak durumundaysa önemli olan onu yaşadığı topluma dahil etmek için yaşıtlarıyla birlikte etkinliklere katılmasını sağlamak çok önemlidir.

Otistik çocuklar bulundukları yaş grubundan arkadaş edinme fırsatından oldukça yarar sağlarlar. Otistik çocuğun yalnızca etrafındaki çocukların sayısını arttırmak yeterli değildir. Bunun yerine sosyal ilişkinin desteklenmesi gerekmektedir çünkü bu süreç kolaylıkla gelişim göstermeyebilir. Otistik olan ve otistik olmayan yaş grubundaki çocuklar için sosyal etkileşim içinde bulunmalarına yönelik uğraşılar, onlara karşılıklı iletişimin nasıl kurulması ve yapılandırılması gerektiği konusunda yardımcı olacaktır.

Küçük yaş grubunda (3-6 yaş) bulunan otistik çocuklar, normal gelişim gösteren akranlarıyla okul öncesinde uygun eğitim-öğretim ortamında bulunduklarında sosyal ve eğitimsel yönlerden oldukça ilerleme gösterdikleri belirlenmiştir.

Yapılan çalışmalar sonucunda, yalnızca öğretmene dayalı eğitimin otistik çocukların oyun becerileri, iletişim ve öncelikli sosyalleşmesinde çok etkili olmadığını ortaya koymuştur. Otistik çocuğa erken çocuklukta engelli olmayan akranlarıyla gelişimine uygun ortamlarda etkileşim fırsatı verildiğinde öğrenme kendiliğinden oluşmaktadır. Otistik çocuk, diğer çocukların davranışlarını model almaya başlamakta ve çok önemli becerilerden olan "iletişim becerisine" dair deneyim kazanmaktadır.

Kaynaştırma programının yararları:

- Otistik çocuğun çevresinde bulunan kişileri gözlemleyerek onların davranışlarını model almasına ve öğrenmesine yardımcı olmaktır,
- Kaynaştırmaya yönelik hazırlanan eğitim ortamlarında otistik çocuğun varolan yeteneklerini geliştirmektir,
- Otistik çocuğun sosyal iletişim kurmasını ve ilerle-

mesini sağlamaktır,

- Otistik çocuğun arkadaşlık ilişkilerinde ilerlemesine yardımcı olmaktır,
- Otistik çocuğun olumlu akran tutumları geliştirmesine yardımcı olmaktır,
- Otistik çocuğun iletişim ve oyun becerilerinde gelişmesini sağlamaktır,
- Normal gelişim gösteren çocukların, otistik çocuklara yönelik olumlu ve gerçekçi tavırlar göstermelerini geliştirmektir.

Kaynaştırma programları, çocuğun çevresiyle uyumunu ve belirli planlamayla öğrenmesini sağlayan programlardır. Çocuklar sahip oldukları performans ve beceriler doğrultusunda öğrenirler. Otistik çocuklar belirli ortamlarda eğitilmeye ve yol gösterilmeye ihtiyaç duyabilirler bu onların doğal ortamlarda (ev, okul, restaurant vb.) genelleme yaparak gelişmelerini sağlar.

Otistik çocuklara uygulanan kaynaştırma programının amacı otistik çocuğun genelleme becerilerini ve ortama uyum sağlama becerilerini arttırmaktır. Burada ailelere düşen görev ise; çocuklarının okulda kazandığı bu be-

cerileri hayata geçirmeleri için çaba göstermektir.

Otistik çocukları belirli kaynaştırma programlarının içine alma ve bu programların iyileştirilmesine yönelik çabalar ve yaşamlarında ve geleceklerinin kalitesinde olumlu gelişmeler sağlayacaktır.

Kaynaştırma Eğitiminde Olan Otistik Öğrenciler İçin Öneriler

Bu bölümde ailelere kaynaştırma eğitiminde olan ve yüksek işlevsel olarak nitelendirilen otistik çocuklara yardım edilirken göz önünde bulundurulması gereken öneriler yer almaktadır.

Aşağıda yer alan önerileri aklınızın bir köşesinde tutmanız ve çocuğunuza uygun olanları uygulamanız halinde onun daha başarılı olmasına yardımcı olabileceksiniz.

1. Otistik çocuğunuza daha az yapılandırılmış sosyal ortamlarda ona eşlik edecek bir ağabey ya da abla konumunda olacak birisi seçilirse sosyal gelişimi yönünden oldukça yararlı olacaktır. Örneğin üniversite öğrencilerinden gönüllü olan kişiler ya da belirli bir ücret karşılığında haftanın iki günü çalışabilecek durumda olan gençler çocuğunuzun boş zamanlarındaki becerilerini geliştirmesine

yardımcı olabilirler. Örneğin, izci gruplarında, yaz kamplarında, spor karşılaşmalarında, sinema veya müzelerde de çocuğunuza eşlik edebilirler. Sizlerin genellikle otistik çocuğunuza nasıl davranması gerektiğini anlatmanız yerine, bu gençler daha ilgi çekici yönden model olma rolünü üstlenebilecektirler.

2. Otistik çocukların büyük çoğunluğu yapacakları işlerini ve malzemelerini organize etmede güçlük yaşamaktadırlar. Bunun için yapılacak işlerin ve kullanacakları malzemelerin bir deftere kayıt edilerek kullanılması oldukça pratik olabilmektedir. Bu defterler genellikle spiral ciltler halinde olup, gün boyunca her ders için ayrı bir dosyanın içinde olmalıdır. Bu dosya ise mutlaka biri verilen ödevler diğeri ise bitirilen işler için iki kısımdan oluşturulmalıdır. Ayrıca bu dosyalarda günlük program için bir yer, öğretmenle sizin iletişiminizi sağlayan bir defter ve araç gereçlerini koymak için bir plastik poşet bulunmalıdır. Eğer çocuğunuz değişik derslerde materyallerini organize etmekte zorlanıyorsa her ders için ayrı bir materyal poşetini ders dosyasının ön kısmına yerleştirmelisiniz. Örneğin İngilizce dersinin dosyasına, İngilizce sözlüğü torbanın içinde olacak şekilde yerleştirilir ve matematik dos-

yasının ön kısmına ise hesap makinesini torbasıyla yerleştirebilirsiniz. Eğer çocuğunuzun uzun dönem ödevleri varsa, defterinde büyük projelerin ve önemli sınavların tarihlerini gösteren bir takvime de ihtiyacı olabilir.

3. Bazı otistik öğrenciler evden hangi kitaplarını alması gerektiğini hatırlamakta güçlük çekebilirler. Kitaplarının biri evde diğeri de okulda olacak şekilde iki set halinde olması çocuğunuz için oldukça yararlı olacaktır. Bu durum çocuğunuza ödevini zamanında yapmak için organize etmesi gereken fikirlerini sayısının azalmasında yardımcı olacaktır.

4. Otistik kişiler için günlük programa güvenmek ve onu takip etmek çok önemlidir. Bu sayede yetişkinler gibi bağımsız ve daha organize olmuş şekilde hareket edebilirler. Ailelere önerimiz, çocuğunuzun okul defterinin kapağının içine günlük programını koyarak bu direktifleri bağımsız olarak takip etmesini öğrenmesini sağlamanızdır. Günlük program, cebine koyularak, her olay oluştuktan sonra üzerini kalemle çizmek şeklinde de kullanılabilir. Bu yöntem çocuğunuzu gün boyunca oluşabilecek beklenmedik değişikliklerle karşılaştırmak yönünden de iyi bir yoldur. Değişiklikler mutlaka hatırlatılmalıdır. Böylece onla-

rın üzüntü duymaksızın olayları önceden fark etmelerini sağlamış olabileceksiniz.

İlköğretimin II. Kademesine Yönelik Örnek Günlük Program

09.00 - 09.40	Özel Eğitim Sınıfı
09.40 - 09.50	Tuvalete git daha sonra fen bilgisi dersine git
09.50 - 10.30	Fen bilgisi dersi
10.30 - 10.40	Eşofmanını giy ve beden eğitimi dersliğine git
10.40 - 11.20	Beden eğitimi dersi
11.20 - 11.30	Matematik dersi için hazırlan.
11.30 - 12.10	Matematik dersi
12.10 - 13.10	Öğle yemeği ye ve tuvalete git.
13.10 - 13.20	Sosyal bilgiler dersi için sınıfına git.
13.20 - 14.00	Sosyal bilgiler dersi
14.00 - 14.10	Özel eğitim sınıfına git.
14.10 - 14.50	Özel eğitim sınıfı

Benzer program hafta sonlarında evde de kullanılabilir. Çocuğunuzun boş zamanları için bile bir yapılandırmaya gerek duyulabilir fakat hafta sonu programının daha esnek olması gerekir. Örneğin, boş zamanlarında yapacaklarının listesine sahip olursa, kardeşlerini sıkması da önlenebilir. Kardeşlerinin hepsinin bu yönergelere sahip olmaları sonucunda sorun çıkaran ortamlar önlenebilir. Kardeşleriyle birlikte olması için yönlerdirdiğinizde planlanan zaman süresinde onlarla oynayacağı süre belirtilebilir böylece kardeşleriyle gün içinde ne zaman ve ne kadar süre oyun oynayacağını bilir. Bu şekilde belirlenen düzenli aktivitelerin örneğin oyunun daha uygun şekilde oynanmasına yardımcı olacaktır.

5) Otistik çocuğunuzun bağımsız olarak çalışmasını ve oyun oynamasını sağlayacağınız zaman eğer aşağıda yazılı olan bilgileri kazandırırsanız daha başarılı olacaktır.

a) Ne yapmam bekleniyor? (iş, oyun, küçük işler, konuşma sırasında vb.)

b) Ne kadar yapmam bekleniyor?

c) Bitirdiğim zamanı nasıl bileceğim?

d) Daha sonra ne yapacağım?

Bu soruların cevaplarını bilmesi sayesinde, çocuğunuz etkinlikleri tamamlama yönünden daha bağımsız ve başarılı olacaktır. Ondan neler beklendiğini ve neler olduğunu açık şekilde anlatmak ona emin olmadığı ve endişelendiği konular için soru soramadığı zamanlardaki hissettiği olumsuz duyguları azaltma yönünden de yararlı olacaktır.

Aşağıdaki örnek belirtilen kriterlere uygun ödev şeklidir:

DOSYA 2 (FEN)

Aşağıdaki basamakları tamamla, bitirdiğin her maddenin üzerini çizmeyi **UNUTMA**

a) İlk önce bütün yönergeleri oku. **SADECE YÖNERGELERİ OKU, SONRA;** 2. Maddeye dön ve ne söylüyorsa onu yap.

b) Kitabındaki 34-38 arasındaki sayfaları oku **"2. Dünya Savaşındaki Uçaklar".**

c) Okuduğun kitaptaki bilgiler hakkında 2 paragraf yaz. Her paragraf beş cümleden oluşsun.

d) Yazmayı bitirdiğin zaman, kağıdını öğretmeninin masasına koy.

e) Defterinde yazılı olan günlük programında bundan sonra ne olduğunu kontrol et.

6) Otistik çocuğunuza kontrol listeleri hazırlamak onun organize olmasında yardımcı olmanızın diğer yoludur. Örneğin, evde yapılması gerekli olan küçük bir iş, odasını toplamak ve temizlemek için bile basamakların tamamlanmasını gösteren bir kontrol listesine ihtiyaç duyabilir.

"Odanı Temizle" programda bir madde olarak yer alır. Daha sonra odasının bir yerine yapmaya ihtiyacı olan her şeyi anlatan bir kontrol listesi koyulur.

Yatağını topla .....

Kitaplarını kitaplığa koy .....

Okul defterini sırt çantana koy .....

Oyuncaklarını oyuncak kutusuna koy .....

Odanı süpür .....

Çocuk tamamladığı her maddeyi işaretler, hepsini işaretleyip bitirdiğinde yapması gereken görevin tamamlandığını bilir.

7) Otistik çocuğunuzun yapması gereken işlerdeki

önemli bilgiler onun için organize edilip, görsel olarak dikkat çekici hale getirildiğinde sınavlarda ve okulda verilen ödevleri tamamlamada başarılı olabilme şansı artacaktır. Örneğin, bir testteki yönergeler dikkat çekici hale getirdiğinizde bunları gördüğünde cevaplaması gerektiğinde emin olacaktır. Bunun yanında çocuğunuz çalışırken kitabın önemli kısımları dikkat çekici hale getirilerek yardımcı olunmalıdır. Örneğin vücudumuz hakkında bir yazı okuduğunda duyu organları ve işlevleriyle ilgili yazı yazacaksa, ödevinde okuması gereken "Vücudumuz ile ilgili **10-16** arasındaki sayfaları oku ve **DUYU ORGANLARI VE İŞLEVLERİ** hakkında ne söylendiğine dikkat et" şeklinde ödevini dikkat çekici hale getirmelisiniz.

Matematik dersinin sınavında, sınav kağıdının her sayfasında az sayıda soru ve cevapları için geniş ve göze çarpan yer varsa bütün problemleri bitirme şansı daha fazladır ve yönergeleri daha rahat takip edebilir. Örneğin, dersinin ev ödevi 20 probleminde aynı sayfada yazılı olduğu bir kağıttan oluşmuş olsun. Siz çocuğunuz için aynı 20 problemden oluşan ödevi, 4 ayrı sayfada yazılı şekle dönüştürdüğünüzde bitirebilme şansı daha fazla olacaktır. Her problemin numarasına karşılık büyük bir kutu

içinde numara koymak ise çocuğunuzun cevapların nereye ait olduğunu kolaylıkla görmesini sağlayıp bunun yanında o sayfadaki tüm problemleri bitirdiğini de gösterecektir. Çok uzun sınavların öğrencinin başarılı bir şekilde bitirebilmesi için yeniden yazılması gerekebilir. Ev ödevlerinin de bir şekilde onun için yazılması gerekebilir. Örneğin, sınıfındaki öğrenciler tahtadaki yazıdan ev ödevlerini defterlerine yazabilirken, otistik bir öğrenci öğretmeninin yada arkadaşlarının ödevlerini onun yerine yazmasına ve dosyasına koymasına ihtiyaç duyabilir.

8) Müfredat programının şekli otistik çocuğunuzun ilgileri doğrultusunda uygun hale getirildiğinde, bazı akademik becerileri yerine getirme konusunda daha başarılı olabilecektir. Örneğin, onun uçaklar hakkında sürekli düşünmesini engellemek yerine, uçakları kullanarak matematiği öğrenmesini salayabilirsiniz. Mesela 500 km. hızla giden bir uçağın 5 saat sonra gideceği yere ulaşması plânlanıyor, uçağın gideceği yolu hesaplamasını isteyebilirsiniz.

9) Sınıflarda işlenen derslerde öğretim metodu; not tutmak üzerine kurulu ise otistik çocuğunuza onun için not tutabilecek birisini bulmanız gerekebilir. Bunun için

çocuğunuzun bir sınıf arkadaşıyla (sınıf öğretmeninin uygun bulduğu kişi olması koşuluyla) eşleştirilip onun için düzgün notlar yazan veya derste tuttuğu notlarının fotokopilerini paylaşan yada otistik çocuğunuza ders esnasında kaset kaydı tutması gerektiği zamanı hatırlatan konularda yardımcı olabilir.

10) Otistik kişiler elle yazı yazma becerisi yönünden oldukça zayıf olup yazı yazabilme becerisini pratik yaparak düzeltmeleri mümkün değildir. Bu tür otistik kişilere klavye (bilgisayarda yazı yazma) kullanımı becerisini olabildiğince erken yaşta verilmesi yararlıdır. Otistik çocuğunuza bu beceri kazandırıldığında kendini kolaylıkla ev ödevlerini yapan, sınıfta not tutan ve uzun dönemdeki projeleri kolaylıkla tamamlayan konumda bulacaktır. Bilgisayar kullanma becerisi ayrıca mesleki ve boş zaman becerilerinin oluşmasını sağlamıştır. Otistik bir çok insan bilgisayarla çalışmaktan hoşlanmış ve kendilerine kolaylıkla ve uygun olan bilgisayar işleri bulmuşlardır. Otistik kişiler için interneti kullanarak diğer kişilerle arkadaşlık etmeleri geleneksel görüşme yollarından daha kolay olabilir.

11) Zaman geçtikçe otistik çocuğunuzun okulda neler yaşadığını öğrenmekte zorluk çekebilirsiniz. Ev ve okul

arasındaki iletişimi geliştirmek için iki yol kullanılabilir. İlk olarak, çocuğunuzun içine notların koyulabileceği ciltli bir deftere sahip olmasını sağlamalısınız ki öğretmen bunu eve not göndermek için kullansın. Öğretmen bir not yazdığında, öğrenci bu notu o dersin dosyasına yerleştirmeli ki siz bu notlar sayesinde ödevlerini ne z man yapacağını hatırlatabilesiniz. Aynı şekilde sizde öğretmenle iletişime girmek isteğinizde değişik dosyalara bu bilgileri yerleştirebilirsiniz.

Diğer yol ise otistik çocuğunuza gününün nasıl geçtiğine ilişkin konuşması için yapılandırılmış yardım verirseniz iletişim konusunda daha etkili olabilecektir. "Günün nasıl geçti?" sorusunu cevaplamak otistik çocuğunuz için oldukça anlamsız ve soyut olabilir. Bunun yerine ona aşağıda verilen formdaki gibi konuşma başlatabilir ve geri kalan kısmını anlatması ya da yazması için yönlendirebilirsiniz. Zaman geçtikçe çocuğunuz benzer sözel sorulara cevap verebilecektir.

Bugün okul yolunda otobüsteyken, ben .....
.....
.....

Bugün özel eğitim sınıfımda olan şey .....

.....

.....

Bugün fen ve sosyal bilgiler derslerinde iki şey yaptım. Bunlar .....

.....

... .

Matematik ve İngilizce de iki şey yaptım .....

..... ve .....

.....

Bugün ayrıca yaptığım bir şey .....

.....

.....

Bugün yaptığım zor bir şey .....

.....

.....

Bugün olan gerçekten eğlenceli bir şey .....

.....

.....

12) Küçük senaryoları kullanarak çocuğunuza değişik durumlarda ne söylemesi gerektiğini öğretebilirsiniz. Örneğin çocuğunuz ders aralarındaki zaman sürelerinde diğer öğrencilerle iletişim yönünden sorun yaşıyorsa, siz ona yardımcı olsun diye bir konuşmaya başlama senaryosu geliştirebilirsiniz ve daha sonra arkadaşlarıyla konuşabileceği konuların listesini verebilirsiniz.

Çocuğunuzla evinizde aile bireylerinin de katılımıyla bu konuda ki sosyal becerisini geliştirmesine yönelik bir etkinlik plânlayalım. Çocuğunuzun yaş grubuna ve ilgilerine yönelik sohbet konularının listesi belirlenir ve ortaya bir kutu lego koyulur. Herkes sırası geldiğinde bir konu seçer. Bu çocuğunuzun her zaman kendi ilgileri hakkında konuşmaması gerektiğini anlamasına yardımcı olur. Her aile bireyi sıra ona geldiğinde seçilen konu hakkında bir şey söyler, elindeki legoyu diğeriyle birleştirir ve oluşan yapıyı yanındaki kişiye verir. Zaman geçtikçe çocuğunuz bu grup oyununu incelikleriyle oynamaya alı-

şacaktır. Aile bireyleri sadece otistik çocuk bir önceki kişinin söyledikleriyle doğrudan ilgili bir şeyler söylediğinde oluşturulan yapıya bir blok koyacaklardır bu ise çocuğunuza görsel yönden de ne söylediğinin önemli olduğunu anlamasına yardımcı olacaktır. Bu tür etkinliklerle çocuğunuz iletişim becerilerinde tekrar tekrar pratik yapabilir.

Bazen otistik çocuğunuz karşılıklı sohbeti sürdürmede zorluk çekebilir bunun sebebi kendisinin ilgi duyduğu konularda konuşmayı çok sürdürmesindendir. Otistik çocuğunuz eğer ilgilendiği konuyla ilgili ayrılan zamanı bilirse kendini sürekli bu konuda konuşmaktan alıkoyabilir. Örneğin, günlük programına fen bilgisi öğretmeninle uçaklar hakkında saat 9.45'te konuşabileceğini yazdığınız da bulunduğu dersi bölmeye başladığında veya konuyu özel sohbet şeklinde uçaklara getirdiği zaman ona yalnızca bu konuda saat 9.45'te konuşabileceği sınıf öğretmeni tarafından hazırlatılacaktır.

13) Genellikle otistik kişiler sebep sonuca dayalı sosyal bağlantıları kuramadıklarından, uygun olmayan davranışlarda bulundukları ya da üzgün oldukları zaman, yaptıklarının ne için yanlış olduğunu değerlendirilebilecek becerilere sahip değildirler. Yüksek işlevsel otistik çocuk-

ların yaptıkları davranışların başkalarının üzerindeki etkilerini bildiği düşünülür, ama bu genellikle böyle değildir ve yanlış davranışı bu şekilde değerlendirmek otizmde yapılabilecek hatalardan birisi olabilir.

Görsel komediler ve hikayeler onlara sosyal ortamları daha iyi anlaması ve ne yapacağını bilmesi yönünden yardımcı olacktır. Otistik çocuğunuzun sosyal becerileri, onlara sosyal ortamları anlamaya yönelik fırsatlar sağlandığında ve diğer insanlarla iletişim içinde oldukları zaman kullanmak üzere özgün davranışlar verildiğinde iyileştirilebilecektir. Çocuğunuzla günlük hikâyeler, çizgi film diyaloglarını çalıştığınızda sosyal becerilerinin gelişmesine katkıda bulunabileceksiniz.

KAYNAKÇA

Akkök, F. (1984). **"Davranışsal Yaklaşıma Dayalı Anne-Baba Rehberliğinin Öğretilebilir Çocukların Özbakım Becerilerinin Gelişimine Etkisi".** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Akkök, F. ve Sucuoğlu B., (1989). **Anne Baba Rehberliği El Kitabı: Temel Becerileri Kazandırma Yöntemleri.** ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara.

Amerikan Psikiyatri Birliği, (1998). **Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı,** Dördüncü Baskı (DSM-IV), Amerikan Psikiyatri Birliği, Washington DC, 1994'ten, Çeviri Editörü Köroğlu E, Hekimler Yayın Birliği, Ankara.

Bernal M.E, North J.A.A. (1978). **"Survey of Parent Training Manuals".** Journal of Applied Behavioral Analysis, 11, 533-544.

Cavkaytar, A. (1999). **Zihin Engellilere Özbakım ve Ev İçi Becerilerinin Öğretiminde Bir Aile Eğitimi Programının Etkililiği.** Eskişehir; Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 61.

Darıca N., Gümüşçü Ş., Pişkin Ü. (1992). **Otizm ve Otistik Çocukların Özellikleri** Ankara.

htttp: // www.autismuk.com. //index 3 sub 1-2.htm. **"The Culture of Autism"**

http: // www.doe.mass.edu Involving Families **"Exploring The Options for Young Children with Autism"**

http: // www.unc.edu/depts/teacch/hta, htm. **"Recommendations for Students with High Functioning Autism".**

Küçüker, S. (1997). **"Bilgi Verici Psikolojik Danışmanlık Programının Zihinsel Özürlü Çocukların Kardeşlerinin Özürle İlgili Bilgi Düzeylerine ve Özürlü Kardeşlerine Yönelik Tutumlarına Etkisi".** Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi.

Lovaas, I., (1981). **Teaching Developmentaly Disabled Children.** University Park Press. Baltimore.

M.E.B. (2000). **Otistik Çocuklar Eğitim Programı.** Millî Eğitim Basımevi, Ankara.

Özekes, M., (1998). **Özel Çocuklara Özel Eğitim Programları Aileler ve Eğiticiler İçin El Kitabı.** İzmir.

Pieterse, M., Treloar, R. (1989) **Küçük Adımlar.** (9 kitap) (Ed.G.Kırcaali-İftar). Macquaire Üniversitesi, Sidney Avusturalya.

Pişkin, Ü., (1993). **Otistik Çocuklarda Oyun".** Özel Eğitim Dergisi, Cilt 1, Sayı: 3.

Sucuoğlu, B. Akıncı, A., Gümüşçü, Ş., Pişkin, Ü. (1988). **Otistik Çocuklar ve Eğitimleri.** Ankara.

Turnbull A., Turnbull R., Shank M., Leal D. (1999) Exceptional Lives **"Special Education in Today's Schools",** Simon & Schuster / A., Viacom Company, New Jersey, USA.

Yaşin, Ü., (1995). "Ev Merkezli Erken Eğitim". Türkiye Spastik Çocuklar Vakfı, **Özürlü Çocuk Aileleri Dayanışma Organizasyonu Bilimsel Toplantıları.**